

Свети Климент
Охридски, кан/кнез
Борис-Михаил и
кнез/цар Симеон:
историски аспекти

Бобан Петровски

Универзитет “Св. Кирил и Методиј”,
Скопје, Република Македонија

Свт. Климент
Охридский, хан/князь
Борис-Михаил и
князь/царь Симеон:
исторические аспекты

Бобан Петровски

Универзитет им. Св. Кирилла и Мефодия,
Скопье, Република Македония

Апстракт

Источна и југозападна Македонија, како и јужна Албанија, влегле во составот на Бугарија во првата декада од владеењето на кан Борис. По неговото покрстување и добивањето посебна црква — Архиепископија (870; 880), започнала обнова на старата византиска црковна организација на територијата на Бугарија. Во источните делови тоа одело бавно заради етнички бугарски пагански слој, додека во западните делови организирањето црковни епархии било олеснето заради христијанска традиција сред тамошното доминантно словенско население. Ваквата состојба била клучна Борис-Михаил да ги испрати Кирилометодијеви ученици (885/886) во југозападна периферија на државата со цел реализирање на т. н. “Словенски проект”. Климент и неговите содружници во Кутмичевица започнале да подготвуваат свештенички кадар и да формираат црковна структура за воведување на словенска богослужба во тие региони. Со поставувањето на Климент за прв словенски епископ тој епископијата ја организирал по етнички, а не територијален принцип. Константин, пак, по проширувањето на бугарската држава близу до Солун (904), бил поставен за епископ на Брегалница. Изворно е познат четвртиот словенски епископ Марко од Девол, ученик на Климент. Постоенето на овие че-

тири словенски епископи и нивната територијална лоцираност недвосмислено означува хронолошки континуитет на Борисовиот “Словенски проект”, но и негова дисеминација во времето на Симеон во соседните словенски региони.

Клучни зборови

Св. Климент Охридски, Св. Наум Охридски, епископ Константин, кан/кнез Борис-Михаил, кнез/цар Симеон, прв словенски епископ, словенска епископија

Резюме

Восточная и юго-западная Македония, как и северная Албания, вошла в состав Болгарии в первое десятилетие правления хана Бориса. После его крещения (864/865) и установления архиепископии (870; 880) началось обновление византийских церковных структур в Болгарии. В восточных частях страны процесс происходил медленно из-за мощного правящего класса протоболгар-язычников, тогда как на западных территориях организация церковных епархий шла проще, поскольку местное население, по преимуществу славянское, приняло христианство несколькими веками ранее. Именно поэтому Борис-Михаил послал учеников Кирилла и Мефодия, которые только что прибыли в Болгарию (885/886) и были весьма опытны в составлении службы по-славянски, на отдаленные юго-западные окраины страны для осуществления так наз. “Славянского проекта”. Климент и его соратники — Наум, Константин и другие, оставшиеся неизвестными по имени, книжники — начали учить местных жителей в качестве священнослужителей и обустроить церковную структуру в Кутмичевице, чтобы ввести в употребление славянский богослужебный язык в этих землях. Когда к власти пришел князь Симеон, он продолжил “Славянский проект” Бориса, относившийся только к юго-западным областям. Будучи рукоположен в качестве первого славянского епископа, Климент организовал свою епархию преимущественно по этническому, а не территориальному принципу. Наум продолжил его миссию по просвещению славянского населения. Когда Болгария в начале X века расширилась до Фессалоник (904), епископом Брегалници был поставлен Константин. Источники сообщают, что четвертым славянским епископом был Марк Девольский, один из учеников Климента, в связи с чем неизбежно встает вопрос о том, кто был третьим. В настоящее время исследователи считают, что он должен был располагаться в Пелагонии. Наличие этих четырех славянских епископов и расположение земель, которые они окормляли, безусловно свидетельствуют о том, что “Славянский проект” был непрерывен во времени и в правление Симона затрагивал соседние славянские области в бассейне реки Брегалници и, возможно, охватывал также Пелагонию. Деятельность славянских епископов в указанных регионах продолжалась по крайней мере до середины X века.

Ключевые слова

св. Климент Охридский, св. Наум Охридский, епископ Константин, хан/князь Борис-Михаил, князь/царь Симеон, первый славянский епископ, славянская епископия

На 1100-годишнината од упокојувањето на Свети Климент Охридски постои несмален интерес за богоугодната дејност на светецот и времето во кое што тој живеел и творел, но и прашања кои сè уште ја брануваат науката. Во претстојнава статија нашиот интерес го фокусираме на политичко-црковна состојба на јужниот Балкан, со акцент на Македонија и јужна Албанија пред доаѓањето на Св. Климент, а потоа на делувањето на Св. Климент на посочените простори кое хронолошки се поклопува со времето на владеење во бугарската држава на кнезот Борис и кнез/цар Симеон.

*

Наследникот на Пресијан на ханскиот престол во Бугарија, неговиот син Борис (852–889), со доаѓањето на власт започнал нов период на територијална експанзија. Бугарските освојувања под водство на хан Борис во делот на Македонија и јужна Албанија, се чини, може приближно да се датираат.¹ Тие веројатно се одиграле во почетокот на Борисовото владеење, поточно, во првата деценија од неговата власт.² Но, изворно поткрепено нивно датирање би било — најрано во 852 година, а најдоцна во 864 година кога Борис склучил мировен договор со Византија кој не бил нарушувачки до крајот на неговото владеење. Впрочем, до посоченава година Бугарија значително се проширила не само на југозапад до Јадранот,³ туку и на северозапад со

¹ Во дел од историографијата, превентивно бугарската — како постара, така и понова [Златарски 1918: 447; Божилов, Гюзелев 1999: 160–161], иако се предочува дека недостигаат конкретни и релевантни извори, се понудуваат дури и тврдења дека во времето на хан Пресијан во периодот 837–842 година се случило заземање на Македонија и јужна Албанија. Но, поаѓајќи од фактот што навистина не постојат изворни податоци според кои може да се увиди промена на политичката слика во Македонија, респективно јужна Албанија, односно нарушување на византиско-бугарската гранична линија на овие простори во првата половина на IX век, таквите ставови, како непоткрепени ни во современите, ниту пак во подоцнежните извори, цениме дека се пренагласени. Од друга страна Т. Живковиќ, повикувајќи се на мислењето на С. Рансиман [RANSIMAN 1930: 88], аргументирано посочува дека Пресијан не можел да преземе воени напади во Македонија пред истекот на 30-годишниот мир во 846 година, која година треба да се земе како *terminus post quem* за изворно засведочениот Пресијанов напад на Смољаните по текот на р. Места. [Живковиќ 2002: 246]. Со оглед дека Смољаните живееле северозападно од Драма, цениме дека во времето на Пресијан источна Македонија била надвор од бугарскиот досег, а со тоа западна Македонија пред доаѓањето на Борис на власт воопшто не била засегната од бугарски освојувачки напади [Антољак 1985: 202; Аџиевски 1994: 32–33; Шепард 2007А: 34–36].

² Во историографијата се почесто се определуваат за 855/856 година како *terminus post quem* за почнување/одигрување на овие византиско-бугарски воени судири [Божилов, Гюзелев 1999: 170].

³ Изворна поткрепа за тоа е познатиот натпис на кнез Борис наречен Михаил од с. Балши, близу Берат во јужна Албанија [Иванов 1931: 12–16].

Белград на Дунав,⁴ при што биле заземени и Охридско-деволско-главиничките области — региони значајни за нашиот предмет на интерес.

Новонастанатата политичка ситуација сериозно се одразила врз етно-политичкиот, административно-правниот и црковно-религиозниот развој на склавиниите во Македонија и јужна Албанија. Имено, изворите сведочат дека во текот на првата половина на IX век на овие простори активни биле повеќе полусамостојни етно-политички словенски целини — познати како Склавинии. Овие Склавинии всушност биле словенски кнежевства управувани од месното словенско население кое си избирало свој водач. Во овој период Склавиниите биле во состојба која би ја нарекле со терминот “мека конфронтација” со Византија. Имено, во почеток на посочениот IX век византиската политика на Балканот се карактеризира со интензивни активности за репатријација. Тоа проличува од формирањето на неколку византиски воено-административни единици — теми во посочениов период на наведените територии. Така, за постоење на активна византиска власт може да се говори само во оние области каде што Константинопол имал воспоставено теми. Со сигурност се знае дека до третирианиов период византиски балкански теми биле Тракија (формирана во VII век), Елада (формирана во крајот на VII век на територијата на денешна средна Грција) [ОВОЉЕНСКИ 1971: 76] и Солун.⁵ Во почетокот на IX век биле формирани уште темите Македонија (територијално распослана во западна Тракија) [ТНЕОРНАЕС 1883: 475, 22] и Пелопонез [Острогорски 1952: 64–75; ОВОЉЕНСКИ 1971: 77], до средината на 20-те години на векот и темата Драч [FERLUGA 1964: 91], како и темата Стримон од средина на IX век [АНТОЉАК 1985: 232–233; Живковиќ 2002: 247].⁶ Територијалната поставеност на овие византиски теми ни дава можност да го омеѓиме директното византиско присуство во посочените региони. Така, во првата половина на IX век активната византиска власт била сконцентрирана

⁴ Раководејќи се од податоците во Пространото житие на Климент, во времето кога Кирилometодиевите ученици од Панонија дошле во Бугарија (885/6 г.), Борис веќе владеел опширни земји на северозапад, вклучително Белград, каде што тие биле прифатени од тамошниот бугарски управник на градот [Милев 1966: 120 (121), § 47].

⁵ Солун останал седиште на префектот на Илирик, кој имал ингеренции само на Солунската околина до 80-те години на VIII век [Живковиќ 2002: 232–233], односно до првите декади на IX век [АНТОЉАК 1985: 220] кога била формирана Солунската тема.

⁶ Статијата на А-К. Василиу-Зажбт [WASSILIOU-SEIBT 2015], во која авторката според сигилографски податоци наведува дека неколкуте балкански теми биле формирани во последните две декади од VIII век (Македонија — формирана пред 789 г., Солун — по 797 г., Стримон — ок. 800 г. и Месопотамија — ок. 800 г.) како византиски одговор на зголемената бугарска опасност, до затварањето на нашиот текст не ни беше достапна.

првенствено на поширокото крајбрежје и не одела подлабоко во внатрешноста на Балканот.

Погледнувајќи ја востановената византиска администрација низ призмата на односите на Византија со Склавиниите произлегува дека Константинопол немал директна власт врз Склавиниите во внатрешноста на полуостровот, респективно внатрешноста на Македонија. Но, секако не може да се тврди а ригорно дека Склавиниите живееле сосема независно од централната власт. Византија иницирала би ги нарекле “нови форми на соработка” со Склавиниите. Бездруго, интенцијата на централната власт била да се обезбеди мирна заднина на поголемите византиски балкански градови, да се зачува црковната организација барем во поголемите градски центри⁷ и да се осигураат главните патни комуникации.⁸ За нас значајно на ова место е дека тоа особено се однесувало на Склавиниите во непосредна близина на Солун: Сагудатите (западно од Солун до градот Бер, односно по крајбрежјето); Другувитите (северозападно од Солун до/околу градот Воден); Велегезитите (околу пристаништето Волос, на југ од Солун); Ринхините (на полуостровот Халкидик до Орфано, на исток од Солун). Со несмален интерес Константинопол се однесувал и кон Склавиниите во соседство на претходно наведените, односно оние кои што се наоѓале во блиската внатрешност на полуостровот, како што се: Вајунитите (конечно стационирани во Епир); Стримонците/Струмјани (по долината на реката Стримон (денешна Струма) до Орфанскиот залив); Смољаните (по долината на реката Места); како и Склавинијата Верзитија/Берзитија⁹ (во денешна западна Македонија помеѓу градовите Велес — на север, Битола — на југ,

⁷ Според податоците од третата Нотиција во која се засведочени учесниците на VI Вселенски собор 680–681 година, од територијата на Македонија биле присутни само пет епископи: Солун, Филипи, Амфилол, Едеса и Стоби [MANSI 1765: XI col. 669, 673]. Овие црковни центри упатуваат на дометот на византиската цивилна власт на територијата на Македонија во посочениов период со оглед дека црковната организација ја следела цивилната [Живковиќ 2002: 201–202]. Оттука, се чини избрзано мислењето на Ф. Курта за целосно отсуство на Словени во Македонија во VII век, кој во статијата каде се обидува да прикаже археолошки податоци како поткрепа на хипотезата, а притоа ги маргинализира историските пишани извори, самиот запаѓа во контрадикторност кога со право посочува дека епископот од Стоби [MANSI 1765, 11: 673] во овој временски период не резиденцирал во градот [CURTA 2012: 72–74], од што јасно произлегува дека неговото дислоцирање било присилно предизвикано од надворешен фактор — во случајов бездруго заради словенско присуство во внатрешноста на Македонија [ВРАТОЏ 1993: 509–551].

⁸ Магистралниот пат Виа Егнатија користен во текот на IX век, со акцент на патувањата на западните пратеништва на соборот во Константинопол во 869/870 година, е предмет на зголемен интерес во последно време [VELKE 2002: 78–79; FASOLO 2005: 128–129; ФИЛИПОСКИ 2010: 111–116].

⁹ Територијалната разместеност на Склавиниите на тлото на Македонија детално е разработувана од повеќе истражувачи [ВИН] 1: 186–189, бел. 3–7, 200, бел. 33, 208, бел. 46 (Ф. Баришић); АНТОЉАК 1985: 129–130, 133; ЖИВКОВИЌ 2002: 186, 194–198].

реката Вардар — на исток, Охрид — на запад) [Аџиевски 1994: 23–24].¹⁰ Иако немала воспоставено директна управа во овие Склавинии, Византија ја имала наметнато својата номинална власт.¹¹ Така, овие Склавинии во почетокот и текот на првата половина на IX век формално-правно ја признавале византиската врховна власт, која не била трајна [Живковиќ 2002: 239].¹²

Меѓутоа, по проширувањето на бугарската држава во Македонија и јужна Албанија, Склавиниите престанале да постојат како полунезависни творби. Тие биле распарчени помеѓу Бугарија и Византија, а словенските првенци (кнезови) биле заменети со нови државни администратори (во случајот со Бугарија — комеси) [Антољак 1985: 151, 202–204]. Потпишаниот византиско-бугарски мировен договор од 864 година всушност *de jure* ја потврдил ситуацијата на теренот *de facto* — Византија ги признала новоосвоените територии на Бугарија на југозапад. Борис, пак, од своја страна, освен откажување на сојузот со Лудвиг Германски насочен против византиското *protégé* Велика Моравија, се обврзал да се покрсти себеси и своите поданици [Божилов, Гюзелев 1999: 172–174, 176; ШЕРПАРД 2002: 233; Николов А 2006: 44–64; ИВАНОВ 2008: 318; КОМАТИНА 2014: 196–203],¹³ нарекувајќи се Борис-Михаил по императорот Михаил III (842–867).¹⁴

¹⁰ Се чини преамбизиозно мислењето на М. Бошкоски дека територијата на Берзитија/Берзитија на север го опфаќала и скопскиот регион [Бошкоски 2009: 82–85].

¹¹ Како најеклатантен доказ за тоа би го предпочиле византиското воено ангажирање против обидот за воено продирање на бугарскиот хан Телериг со 12000 војници во втората половина на VIII век (октомври 773 или 774 година) во Склавинијата Берзитија засведочено од Теофан [THEOPHANES 1883: 447, 10–13; MANGO, ROGER 1997: 617] и Анастасиј Библиотекар [ANASTASIIUS 1883: 295–296]. Такви мислења застапуваат повеќе автори [Острогорски 1992: 213; Аџиевски 1994: 29; Божилов, Гюзелев 1999: 119].

¹² Поткрепа на ваквиот став се изворните информации за настани кои се одиграле во втората, третата и четвртата декада на IX век: првиот случај се информации за војска собрана од околните Склавинии (веројатно македонски) во редовите на ханот Крум во походи од 811 и 814 година [ВИН] 1: 250–251, бел. 5 (М. Рајковиќ, Л. Томиќ)]; вториот случај е востанието на Тома Словенот 821–823 кој добил поддршка “од населението во Тракија, Македонија, Солун и околните Склавинии”, како што е наведено во писмото на императорот Михаил II (820–829) за Лудвиг Побожниот од 10.04.824 г. [MANSI 1767: XIV, COL. 418; Документи 1981: 47–48, бел. 182]; третиот случај е востанието од 836–837 година во неименувана Склавинија во близина на Солун потврдено од вестите во Житието на Григориј Декаполит од Игнатиј Ѓакон [ВИН] 1: 255, бел. 5–7 (М. Рајковиќ)]. Оваа последноспомената краткотрајна епизода на словенско незадоволство воедно говори дека дотогаш Словените живееле во мир со византиската администрација чиј центар во овој дел од Балканот бил стациониран во Солун.

¹³ Иако за датата на покрстување на Борис се напишани многу статии особено во бугарската историографија, преовладува дуализам во мислењата, па најчесто се посочуваат 864 и 865 година [Ангелов 1965: 38; Снегаров 1966: 92–95]. Меѓу последните кои се осврнаа на ова прашање е и Г. Николов [2015: 11–18].

¹⁴ Духовниот заштитник на новиот христијанин кнезот Борис-Михаил бил Архангел Михаил [Чешмеджиев 1996: 55].

Со тоа започнала нова, христијанска епоха во Бугарија и воведување на христијанството во целата земја како официјална и единствена државна религија. При уредување на црковната организација Борис-Михаил, наречен Покрстителот, неминовно бил упатен на Византија и Константинополскиот патријарх. Испратени од патријархот Фотиј, во бугарската држава стигнале свештенослужителите (864–866 г.) кои требало да извршат организација на црковни дијецези по урнек на старата територијална црковна структура.¹⁵ Со тоа Бугарија потпаднала во византиската црковно-културна сфера со сите привилегии, но и последици од тоа. Кнезот Борис-Михаил многу бргу ја осознал предноста од имање одделна црква во својата држава. Неговото лавирање помеѓу Константинопол и Рим и прифаќање на црковни мисии од Рим (866–869), како и енергичното справување со внатрешните противници олицетворени во бунтот на паганските бугарски бојари (866 г.),¹⁶ во текот на наредните неколку години за краен исход имало удоволување на минимумот на Борисовите барање. По Цариградскиот собор од 869/870 година, откако Константинополскиот патријарх Игнатиј се изборил со Ватикан за византиска јурисдикција врз Бугарија, била формирана самостојна бугарска архиепископија [ЗЛАТАРСКИ 1927: 146–159]. И покрај дилемите за тоа, се чини бугарската црква ја добила својата автокефалност дури по Фотијевиот собор од 879/880 година [КОМАТИНА 2014: 236–249, 324–328, 344–348]¹⁷ кога патријархот се согласил со барањата на папството да не испраќа омофор во Бугарија (Четврто заседание од 24 декември 879 г.) [MANSI 1767, 17: 488 (pallium – 487); ODB 3: 1526, s.v. omophorion (N. Patterson Ševčenko)].¹⁸ Меѓутоа, византиските свештеници

¹⁵ Во својот најнов труд И. Илиев посочува дека со голема степен на веројатност може да се претпостави дека дел од пристигнатите византиски свештенослужители во Бугарија го знаеле словенскиот јазик како би можеле да ја надминат јазичната бариера [ИЛИЕВ 2015А: 24]. Доколку допуштиме една ваква хипотеза, сепак ќе остане отворено прашањето за јазичната бариера помеѓу византиските свештенослужители и етничките Бугари чиј јазик е сосема различен од оној кој што го говореле Словените во бугарската држава.

¹⁶ Сведоштва за овој бунт има во писмата од папата Николај I и Бертинијанските анали од западните извори [DETSCHEV 1940: CAP. 17, 78; ANNALES BERTINIANI 1883: 473–474], како и кај продолжувачот на Теофан чии кратки информации се пренесени и од други византиски извори без да дадат квалитетно нови податоци [THEOPHANES CONTINUATUS 1838: 165].

¹⁷ Папството не се откажало од Бугарија ниту во наредната декада кога папата Јован VIII (872–882) го држел отворено *questio bulgarica ecclesiastica* и водел активна политика за обнова на духовното влијание [SIMEONOVA 1998: 296–330; ГЮЗЕЛЕВ 2015: 26–31].

¹⁸ Н. Ојкономидес правилно посочува дека афтокефалната положба на архиепископот на Бугарија е забележана во официјалните византиски списоци на достоинственици – тактиконите (Филотеевиот Клиторологион од 899 г. и Тактиконот на Бенешевик од 934–944 г.), каде е наведен веднаш по “синкелот на Рим, синкелот на Цариград и четири патријарси на Истокот и нивните синкели

продолжиле да ги заземаат највисоките позиции во црквата во Бугарија, а византискиот грчки јазик останал да се користи како литургиски во богослужбата [Николова 1997: 38–48].

Респективно создавањето на црковна организација во Бугарија [Николова 1997: 40–41], и на територијата на Македонија и јужна Албанија биле организирани црковни единици — епархии. Тоа било олеснето и заради многустолетната христијанска традиција на просторот на Македонија.¹⁹ Дополнително, во првата половина на IX век, со политичкото приближување на македонските славинии кон Византија започнало нивно систематско покрстување и вклопување во византиската црковна организација. Во тој контекст, се чини треба да се разгледува и информацијата содржена во Методиевото Житие од првата деценија на X век дека Методиј бил испратен од византиската централна власт да управува со словенско кнежевство во околината на Солун [Дуйчев 1943: 23]. Се претпоставува дека тоа веројатно се случило кон средина на IX век,²⁰ а за локацијата на кнежевството истражувачите посочиле различни реони²¹ дури и во подлабоката заднина на Солун.²²

според редоследот на нивните патријаршии” [ОКОНОМΙDÈS 1972: 137, 245].

¹⁹ За црковната организација и епископските центри на територијата на Македонија во периодот IV–VII век детално расправа Р. Братоџ [БРАТОЏ 1993: 509–551].

²⁰ Според Проложното житие на Методиј, тој го управувал словенското кнежевство 10 години, веројатно во периодот од крајот на I половина на IX век до почетокот на II половина на IX век (ок. 845 – ок. 855 г.) [ПАНОВ 1985: 168–169, бел. 20–22]. Интересно, во бугарската историографија постојат мислења дека во 855/856 година почнал византиско-бугарски воен судир кое би можело да се перцепира како *terminus post quem* за бугарското освојување на областа и во тој контекст повлекување на Методиј од кнежевството [КИСЕЛКОВ 1946: 94].

²¹ Во историографијата се води полемика за територијалната локација на посоченово Словенско кнежевство, но најчесто: од тоа дека се работи за онаа Славинија спомената во Житието на Григориј Декаполит [АНТОЉАК 1985: 150]; дека е по Струма [ШАФАРИК 1848: 40]; до тоа дека станува збор за кнежевство кое се наоѓало по Брегалница, односно во Струмичко-Брегалничката област [ПАНОВ 1985: 168–169, бел. 20–22].

²² Анализирајќи го текстот во Солунската легенда, Краткото Кирилово житие и еден Апокрифен летопис, Б. Панов се согласил со реномираните руски истражувачи од XIX и почеток на XX век (А. Куник, А. Гилфердинг, М. Погодин, В. Билбасов, Ј. Елпидински, О. Перфолф, А. Петрушевич, Н. Туницки) кои посочиле дека додека Методиј го управувал словенското кнежевство по Брегалница, кај него дошол и неговиот брат Константин-Кирил кој при својата дејност по Брегалница со центар во градот Равен ја создал глаголицата [ПАНОВ 1985: 179–183; ИЛЧЕВ 1985; ТОМОВИЌ 1999; КАМБЕРСКИ ET AL. 2009]. Постојат мислења дека глаголицата била создадена токму за потребите на македонските Словени по Брегалница (855 г.) [ПАНОВ 1985: 171–177; ВАСИЛЕВСКИ 1988: 62–63], или пак дека глаголицата е создадена во екот на подготовките за Моравската мисија на Солунските браќа во Цариград (пред/во 863 г.) [ШАФАРИК 1848: 40; КОМАТИНА 2014: 188], односно на Брегалница (864 г.) [ВАСИЛЕВСКИ 1988: 57–63, 67], но и такви дека во месеците пред почетокот на мисијата браќата само ја систематизирале и финализирале дотогашната нивна долгогодишна работа [НИКОЛОВА 2015: 72–75]. Уште од XIX век па до денешни дни во науката речиси

Оттука, воопшто не треба да изненадува податокот за разгранета црковно организациска епархиска мрежа видлива преку изворно засведочените архиереи присутни на Фотијевиот собор 879/880 година,²³ но и на другите собори пред, како и потоа, каде се запишани суфраганите на Цариградската патријаршија. За нас мошне интересно, овие епархиски списоци, попознати како Нотиции,²⁴ бележат двоен принцип на црковна организација: етнички (во случајов словенски) и територијален. Така, во третата Нотиција од вкупно 19 градови во епархијата Македонија кои биле потчинети на Солунскиот митрополит се забележани епископи на градови, како што на пример биле Хераклејскиот, Едескиот (Воденскиот), Серскиот, Амфиполскиот [DARROUZÈS 1981: 3.236, No. 260, No. 262, No. 271, No. 272], а во епархијата Епир меѓу потчинетите на драчкиот митрополит се вбројува и Охридскиот (Лихнидскиот) епископ (и во десеттата Нотиција) [ibid.: 3.236, No. 303; 10.330, No. 619].²⁵ Во останатите списоци, во деветтата и десеттата Нотиција се засведочени епископија на Бер (и во дванаесеттата Нотиција), епископија Дургувитија (во десеттата Нотиција запишана под формата Другувитија), Сервион (Сервија!)²⁶ — сите под Солунскиот митрополит [ibid.: 9.299, No. 184–186; 10.316, No. 217–219; 12.352, No. 142], епископија на Смољаните под Филипи во Македонија [ibid.: 9.304, No. 492; 10.329, No. 582], а на Фотијевиот собор биле присутни епископите на Вагонитија (веројатно на Војунитите) [MANSI 1767, 17: 376 – Vagonitiae (375)] и на Стримон (на Стримонците)

без поголеми исклучоци (освен дел од бугарските истражувачи) е прифатено дека во нејзината основа лежел јазикот на македонските Словени од околината на Солун [Ѕтин 2015: 19].

²³ За присутните архиереи од највисок ранг на соборот — архиепископи, митрополити и епископи, каде меѓу другите се наведуваат и драчкиот и солунскиот митрополит, по што следат потписите на епископите, постојат соодветни изворни сведоштва [MANSI 1767, 17: 373, 376, 377; DARROUZÈS 1981: 8.1–124, 9.1–556].

²⁴ Овие Нотиции вообичаено се датираа според критичкото издание на Ж. Дарузе [DARROUZÈS 1981: Нотиции 1–13]. Но, неодамна П. Коматина искажа мислење според кое втората Нотиција настанала 805/6–814 г. [Коматина 2009: 29 и бел. 8], четвртата — 805/6–814 г. и 827/8 г., петтата — 805/6–814 г., шестата Нотиција треба да се датира 837/8 г. [Коматина 2013: 204, 209, 211]. На друго место П. Коматина посочи дека осмата и деветтата Нотиција настанале во крајот на IX век и според тоа ја одразуваат состојбата непосредно по Фотијевиот собор [Коматина 2010: 360, бел. 9].

²⁵ На епископиите во рамките на Драчката митрополија според податоците од третата Нотиција детално се осврна Е. Кунтура [Kountoura 1998: 170–176]. По прашањето за локацијата и постоење/непостоење на Охридски епископ во посочениов период дијаметрални мислења се искажани во поновите истражувања на Т. Филипоски [Филипоски 2011: 257–275] и А. Деликари [Деликарн 2010: 151–154, 173–174, 178–185].

²⁶ Според Н. Туницки се работи за епископија на Срби кои биле населени во јужна Македонија кај градот Сервија-Србица [Тунцкиј 1913: 211–212].

[MANSI 1767, 17: 377 – Strimonis (378)].²⁷ Овие податоци недвосмислено говорат за сè уште јасно изразено етничко словенско единство на одредени простори,²⁸ односно за воспоставен етнички принцип на црковна организациона структура.²⁹ Тоа пак, сведочи дека покрај етничкиот принцип базиран врз хомогена етничка структура³⁰ – во случајов поименично наведени словенски племиња, истовремено бил присутен и територијален принцип на црковно организирање поименично наведен според градовите каде се наоѓале седиштата на еписоипите.

Кнезот Борис-Михаил несомнено продолжил во иста насока. Восстановил епархиски центри на местата на порано разрушените храмови, со што се копијала старата рановизантиска територијална структура и црковна традиција [Коматина 2014: 251]. Започнал, би рекле за тоа време и услови, грандиозна црковно-градителска дејност. Изградил седум соборни храмови [Милев 1966: 132 (133), § 67], со што започнал со организација на епархии кои до 880 година зависеле од Константинополската патријаршија. За местонаоѓањето на истите постои разногласие,³¹ но сепак се чини дека експлицитни изворни вести има само за две

²⁷ Тивериополскиот (Струмичкиот) епископ се споменува и во единаесеттата и дванаесеттата Нотиција [DARROUZÈS 1981: 11.343, No. 65; 12.349, No. 62]. Овде правиме дијаметрална компарација со моравскиот епископ Агатон (Агатон Моравски) [MANSI 1767, 17: 373; Николова 1997: 60–61] за кого П. Коматина смета дека имал седиште во градот Морава на устието на реката во Дунав [Коматина 2010: 359, 363, 368].

²⁸ Интересни се размислите на Т. Живковиќ, кој смета дека под споменатата епископија Вукувон во Филипополската митрополија [DARROUZÈS 1981: 7.285, No. 594; 9.304, No. 465; 10.328, No. 552] можеби треба да се подразберат Вучичи, Вучјаци, додека под епископијата Петра, односно Сагуданија, која била под Солунската митрополија, иако податокот веројатно е од XII век [Ивд.: 13.371, No. 828], можеби треба да се подразбере Сагудатија [Живковиќ 2002: 251–252].

²⁹ Забележувајќи го изворното постоење на епископии на Словените во Македонија, С. Антољак дозволува досетка дека тие имале свој episcopium Sclavorum слично на Карантанците и Хрватите [Антољак 1985: 210]. Канонската основаност за постоењето на етнички епископии наспроти територијални епархии детално ја образложува А. Задорнов во свој труд публикуван во посочениов број на списанието “Словѣне” [Задорнов 2016: 121–135].

³⁰ Јован Каменијат во почетокот на X век експлицитно соопштува веќе за христијанизирани словенски етнички групирање во непосредната близина на Солун населени во села лоцирани сосема близу до ромејските [САМИНАТАЕ 1973: 10, 58–65; ВИНЈ 1: 268–269], како и на пошироки простори во заднината на градот кои биле под негова директна управа (Другувитите и Сагудатите) или негови сојузници (Стримонците) [САМИНАТАЕ 1973: 38, 61–62; Живковиќ 2002: 250–251].

³¹ За локацијата на соборните цркви сè уште се води полемика, иако подолго време беше прифатено мислењето на А. Милев дека сигурни сведоштва има само за три – Охрид, Девол и Брегалница [Милев 1966: 161 бел. 155]. При тоа, според едни истражувачи како нивни центри се посочуваат Дристр, Филипопол, Сердика, Охрид, Брегалница, Морава, Провата (Овеч) [Златарски 1927: 215–221]; според други, наместо седум се наведуваат тринаесет, при што се негира Брегалница, а на посочените се додаваат Тивериопол, Скопје, Ниш, Белград, Плиска (И. Илиев и

од нив — за Брегалница³² и за Девол,³³ додека другите остануваат во сферата на научните калкулации.³⁴

*

Дејноста на архиепископот Методиј во Панонија и Моравија, која резултирала со трајно етаблирање на словенскиот јазик во богослужбата, се чини ги надминала дури и најсмелите првично утврдени дипломатски цели на Византија.³⁵ За централноевропските германски политичко-црковни фактори тоа било повеќе од сигнал за енергично делување. Во тој контекст, бездруго треба да се разгледува прогонувањето на Методиевите ученици од таму веднаш по Методиевото упокојување. Изворите се експлицитни за имињата на Климент, Наум и Ангелариј, веројатно најреномирани меѓу Методиевите ученици, кога го споменуваат нивно то доаѓање во Бугарија 885/6 година.

Од Белград, тие веднаш биле префрлени во Плиска како скапоцен дар за бугарскиот владетел “затоа што Борис копнеел за такви мажи”, се вели во Пространото Климентово житие [Милев 1966: 120 (121), § 47]. Борис-Михаил во овие едуцирани луѓе и искусни мисионери видел шанса за реализирање на сопствената политика — од неодамна во модерната наука популарно наречена “Словенски проект”. Веројатноста дека Климент и најголем

Џ. Фајн ја споменуваат само Плиска како сигурна [Илиев 1995: 116, XXIII, 67; Fine 2000: 129–130], Видин, Девелт [Гюзелев 2014: 237–238]; но, исто така и мислења за постоење црковен центар во Главиница (Балши), при што од горепосочените центри се оспоруваат Скопје и Охрид [Пентковски 2015: 127–129]. Наспроти тоа Џ. Шепард смета дека оваа изворна информација е анахронизам на авторот на житието Теофилакт Охридски [Шепард 2007А: 42 и бел. 66].

³² Во еден Апокрифен летопис се вели дека Борис на Брегалница изградил црква [Дуйчев 1943: 157], а во Житието на 15-те Тивериополски маченици од Теофилакт Охридски се зборува за подигнат храм во Брегалница [Митрополит Симеон 1931: 261; ГИБИ 1994: 69, § 37; 72, § 42; 75, § 47]. И. Илиев смета дека името на градот каде биле донесени моштите на дел од мачениците е Брегалница [ГИБИ 1994: 69 бел. 31]. Нејасно е зошто Д. Поливјани смета дека моштите на петмина мартири од Тивериопол биле однесени во храмовите во Главиница [Поливанни 2015: 55].

³³ За црква во Девол, како една од седумте соборни храмови се дознава од писмото на Теофилакт Охридски адресирано до севастот Иван, син на севастократорот Исак [Митрополит Симеон 1931: 214–216; Гаутер 1986: 205, 35–36; ГИБИ 1994: 102–103 писмо бр. 22].

³⁴ Меѓу седумте соборни храмови кои ги изградил Борис-Михаил најекспонирано е прашањето за постоење на таков храм во Охрид. За различните мислења по ова прашање детално кај Т. Филипошки [Филипошки 2011: 257–275].

³⁵ Околу ова прашање постои амбигуитет: додека едни истражувачи сметаат дека мисијата имала евидентни историски консеквенци [Garzaniti 2015: 53–54, 59–60], како и трајни вредности за Словените [Delikari 2015: 15], други се на мислење дека истата била целосен неуспех во поглед на византиските политички интереси [Vavrinek 2015: 29], но има и такви кои истовремено ги акцентираат позитивните (Паневропско значење), но се осврнуваат и на негативните резултати од мисијата [Nikolova 2015: 69–70, 80].

дел од неговите содружници потекнувале од Македонија (“Климент [. . .] си го поставил за образец животот на великиот Методиј [. . .] од младешки и јуношки години го придружувал и ги видел сите дела на својот учител” [Милев 1966: 130 (131), § 65]),³⁶ го правеле исклучително погодна личност за предводник во реализирање на замислите на бугарскиот владетел:

а) Консолидирање на бугарската власт во новоосвоените територии во Македонија и јужна Албанија и интегрирање на тамошното доминантно словенско население.

б) Да се отпочне процес на минимизирање на Константинополското црковно-јазично влијание, најпрво преку обучување свештенички клир за словенска богослужба во крајната југозападна периферија на државата.

в) Постепено проширување на овој “Словенски проект” и тенденција за негов опфат врз сите Словени во новоосвоените доминантно словенски територии. Тоа, впрочем било своевидно копирање на идеите во византиската дипломатија за културна асимилација на новите поданици и за востановување доминација преку централизација во својата средина со воведување на христијанската хиерархиска организација во целата држава [ОВОЉЕНСКУ 1971: 79].

Со спроведување на своите размиси во дела, Борис-Михаил би остварил најмалку три круцијални цели: потполно инкорпорирање на новоосвоените територии во рамките на Бугарија; преку воведување словенска богослужба би се извршило отстранување на византиската црковно-јазична доминација во Бугарија; преку перманентно макар и делумно зголемување на привилегиите на Словените во државата би ја здобил поддршката од доминантниот словенски елемент, а воедно трајно би се отстранила опасноста од силниот бојарски бугарски (етнички) слој и со тоа непречено би се спровела централизација на чело со неприкосновен владетел.

Според анализата на изворите и констелацијата на случувањата, нашите размисли одат во насока на укажување за претпазливост во зачнувањето на овој “Словенски проект”, како и упатување на етапност

³⁶ Реномираниот руски истражувач на делото на св. Климент, Н. Туницки, во својата опсежна и мошне студиозна монографија посветена на светецот, без колебање посочува дека Климент потекнувал од македонските Словени. Тој изрично истакнува дека Климент не е Бугарин, туку Словен од Солунско или од она словенско кнежевство каде што бил испратен да управува Методиј [Тунциќ 1913: 114–115]. Претпоставката изнесена од еден од најавторитетните бугарски истражувачи на тематикава К. Станчев дека Климент потекнувал од бугарските Словени се чини тешко веројатна, имајќи предвид дека во времето на неговото раѓање (во втората половина на 30-те години на IX век, според К. Станчев) византиско-бугарската граница одела источно од Струма. Во таа насока контрадикторен е и неговиот став дека, освен политичко-дипломатски причини, Климент бил испратен од Борис-Михаил во Кутмичевица — Девошки комитат и заради неговиот стремеж да отиде поблиску до земјите од каде што е роден [Станчев, Попов 1988: 27, 38–39].

во неговото спроведување. Затоа не изненадуваат изворните вести од Пространото Климентово житие кои може да се протолкуваат како првична прилична тајност во отпочнувањето на реализацијата на Борисовите планови. Тоа проличува од изворните вести, според кои дојдените Методиеви ученици во Плиска биле сместувани исклучиво во домовите на доверливи бојари и задолжително им се препорачувало лимитирање на нивното појавување во јавност.³⁷ Впечатливо е дека Борис-Михаил немал интенција да даде гласност на присуството на видните Климент, Наум, Ангелариј и останатите нивни содружници во Плиска. Тоа било не само заради противниците сред бугарската аристократија [Туницкиј 1913: 164–165; ЗЛАТАРСКИ 1927: 231],³⁸ туку веројатно многу повеќе и заради очекуваниот негативен став на тамошните византиски црковни достоинственици [ЗЛАТАРСКИ 1927: 231].

Откако им била предочена Борисовата замисла за делување сред Словените во југозападната периферија, Климент и неговите содружници³⁹ во 886 година⁴⁰ биле испратени во областа Кутмичевица.⁴¹ Врз основа

³⁷ Климент и Наум биле сместени кај бојарот Ескач, додека Ангелариј кај бојарот Часлав каде набргу се упокоил [Милев 1966: 122 (123), § 50; 51. 52].

³⁸ Не може да се согласиме со претпоставката на К. Станчев кој е на мислење дека минимизирањето на присуството на Методиевите ученици во Плиска од страна на Борис не било само заради внатрешни противници присутни сред етничките Бугари, туку наводно и заради тоа што Климентовите содружници сакале да го продолжат монашкиот начин на живот кој го воделе порано [Станчев, Попов 1988: 37].

³⁹ Меѓу нив се чини со право се вбројува Наум [ШАФАРИК 1848: 48], а поверојатно и Наум и Константин [Пентковский 2007: 20; 2015: 131–132].

⁴⁰ И покрај тоа што во Климентовите житија се наведува дека веднаш по доаѓањето во Плиска, Методиевите ученици предводени од Климент биле испратени во југозападните територии на државата — во Кутмичевица, некои истражувачи, иако свесни за овие изворни вести, истакнуваат се чини неиздржани претпоставки дека тоа се случило дури во 888 година. Според К. Станчев, заминувањето во Кутмичевица се случило дури откако во Плиска дошол третиот Борисов син Симоон, по што додава уште една претпоставка за доаѓање на уште еден од Методиевите ученици во Плиска, Константин. На тоа К. Станчев надодава уште една — трета претпоставка дека Борис формирал културен кружок предводен од Климент, Наум, Симоон, кој имал за цел преведување на богослужбени книги од византиски-грчки на словенски јазик заради изведување на богослужба по византиски обред. Натаму уште претпоставува дека Константин заедно со Климент наводно ги создал првите химнографски зборници во Преслав [Станчев, Попов 1988: 38, 119]. Донесените заклучоци произлезени од вака поставените претпоставки отвараат силни научни дилеми за нивната релевантност. Имено, цениме дека барем заради методолошки неиздржаното надградување на (неколку) претпоставки една над друга, не може веродостојно да се реконструира историската вистина. Патем, неодамна И. Илиев посочи дека според анализата на стилот, јазикот и правописот на химнографските творби не постои цврста изворна основа да се верува во ставот на К. Станчев дека Климент и Константин заедно создале ваков циклус уште пред Климент да биде упатен во Кутмичевица [Илиев 2010: 67–68, бел. 108].

⁴¹ П. Хр. Илиевски во поново време предлага замена на името Кутмичевица со Кутличевица изведено од именката кутел — волуметриски сад [Илиевски 2011: 34–38].

на именуваните топоними Охрид, Девол и Главиница (Кефалонија) за кои се наведува дека биле лоцирани во рамките на оваа област, нејзината локација може да се идентификува со територија во југозападна Македонија и јужна Албанија непосредно до морскиот брег⁴².

Несомнено Климент во своето делување во Кутмичевица, како и соевремено Константин-Кирил и Методиј во Моравија,⁴³ поаѓал од христијански мисионерски побуди, а не политички мотиви и интенции при реализирањето на доверената задача сред своите словенски сонародници. Во науката како познати и прифатени се предочени изворните вести за доделување на три куќи во Девол, како и места за одмор околу Охрид⁴⁴ и Главиница. Исто така се прифаќаат и вестите дека новопоставениот цивилен администратор во областа, Домета бил задолжен да ја поддржува Климентовата дејност. Добивајќи отворена световна поткрепа, Климент можел целосно и непречено да се посвети на реализирање на претстојните задачи: да ги покрстува некрстените, да ги даскалосува неграмотните, да обучува дел од домицилните Словени за идни црковни дејности, да богослужи на народен разбирлив јазик.⁴⁵ Изворните вести сведочат дека Климент спровел организирано подучување не само во духовната сфера, туку и поуки за секојдневното живеење. Напоредно со христијанската конверзија и воведувањето на словенската богослужба, Климент ги апострофирал и световните знаења. Заради ваквата организирана црковна и световна дејност, како и прилично големиот број на опфатени ученици за кои изворите конкретизираат бројка од 3500 — по 300 во секоја енорија [Милев 1966: 126 (127), § 57, 59], се верува дека Климент всушност формирал школа.⁴⁶ Во науката нема единствено мислење за тоа

⁴² Т. Томоски сметал дека Кутмичевица ја зафаќала пошироката околина на Корча, а кога се одделил од неа Котокиј со центар во Девол, таа го зафаќала само Корчанското Поле [Томоски 1986: 205–206].

⁴³ Постои и спротивно мислење дека Кирил и Методиј немале мисионерска, катехизичка и просветна задача при т. н. Моравска мисија [Пентковски 2014б: 41–43].

⁴⁴ Бугарскиот истражувач В. Ѓузевел дури посочува дека Борис имал резиденција во Охрид, кое нешто, би рекле, повеќе е негова желба искажана во контекст на посочување на градот Охрид како дамнешно световно резиденцијално седиште, отколку реален постоечки изворен податок [Ѓузевел 1994: 48].

⁴⁵ За волја на вистината нема изворни вести за степенот на употребата на словенскиот јазик во богослужбата, па така со право се јавуваат сомнежи дали истиот е употребуван само во несакралниот дел од богослужбата, како што тоа го правел Методиј во пораната фаза од неговата дејност во Моравија [Станчев, Попов 1988: 40].

⁴⁶ Н. Туницки дури сметал дека Климент формирал школи за возрастни и школи за деца каде што се подготвувал кадар за идниот словенски клир како и идни учители на словенски јазик [Тунцки 1913: 189–190]. Ваков став прифаќа и И. Илиев [Илиев 2010: 89–92]. Одредени истражувачи пак, ја вбројуваат Климентовата школа меѓу првите европски високообразовни центри, нарекувајќи

каде било седиштето на Климентовата школа, но најчесто се предпочуваат мислењата за Девол⁴⁷ односно за Охрид.⁴⁸

И покрај навидум драстично хагиографски хиперболизираната бројка од 3500 Климентови ученици во Кутмичевица, се чини дека таа не треба да се отфрли аргумент. Ваквата информација веројатно има преносно значење. Најпрво со неа се сака да се покаже неуморната катадневна црковно-просветителска дејност на Климент. Потоа, се сака да се предочи темелната посветеност на Климент во создавање многуброен образован свештенички кадар. Но, исто така, според наше мислење, бројката упатува на разоткривање на следната етапа во спроведувањето на Борисовиот “Словенски проект”. Имено, се подготвувал кадар за негова дисеминација надвор од областа Кутмичевица, поконкретно најпрво во соседните словенски македонски територии каде имало силна христијанска традиција, а потоа, во погодно време за тоа, евентуално и во останатите територии на државата.

Во духот на приоритетната црковно-просветителска дејност, Климент составил мноштво дела на словенски јазик базични за словенската богослужба, но и за една друга благородна цел — востановување на култот за сесловенските првоучители Константин-Кирил и Методиј (пофалните слова).⁴⁹ Со тоа Климент станал прв автохтон словенски книжевник и основоположник на јужнословенската литература — “станал новиот Павле за новите Коринтјани”, ќе запише неговиот житиеписец [Милев 1966: 132 (133), § 66]. Погледнати низ политичка призма од аспект на Борисовите планови во оваа сфера, трудовите биле неопходни при истиснувањето на византискиот грчки јазик во богослужбата и претстојна негова

ја Прв словенски универзитет [Стојчевска-Антиќ 1986: 107–108; Бошале 1986: 158–159].

⁴⁷ Во дел од поновите истражувања се предпочува Девол како седиште на школата, заради ставот на истите дека тој воедно бил административен, културен и црковен центар на Кутмичевица [Мучај Ет Ал. 2014: 14; Илиев 2015Б: 552, 559, 562].

⁴⁸ И покрај тоа што за седиште на просветно-книжевниот центар — Климентовата школа во историографијата често пати се смета градот Охрид [Станчев, Попов 1988: 40], каде што Климент “изградил свој манастир, кон него направил и друга црква. . .” [Милев 1966: 128 (129), § 62], сепак постојат мислења дека освен класично централно седиште во Охрид, Климентовата школа имала училишта и во други помали и поголеми средишта во областа [Угринова-Скаловска 1986: 52–53; Црвенковска 2003: 148–149].

⁴⁹ А. Деликари во најновите истражувања дошла до значајни поенти посочувајќи дека Климент и другите Кирилometодиеви ученици извршиле силно распространување на словенскиот јазик во религиозни цели. Токму затоа клирот и верниците биле одблизу запознаени со Кирилometодиевото моравско наследство преку хагиографските трудови произлезени од Охридската книжевна школа. На тој начин Климент и неговите содружници допринеле за материјализација на византискиот (Константинополскиот) проект [ДЕЛИКАРИ 2015: 15–16].

замена со словенски јазик како есенција на Борисовата замисла за елиминирање на византиското црковно влијание во земјата. Со други зборови, Климентовите трудови биле неопходната алка за успешноста и во следната фаза на распространување на Борисовиот “Словенски проект”.

Промената на власта во Плиска по Борисовата абдикација и замонашување во 889 година се претворила во ретроградна политика на новиот владетел Владимир (889–893). Можеби заради својата временска краткотрајност ваквата политика имала само спорадична реперкусија во крајниот југозапад на државата. Во контекст на нашиот интерес, ги потенцираме активностите на новиот бугарски владетел Владимир кои оделе во правец на возобновување на многубожечките традиции во Бугарија, конкретно паганските верувања на етничките Бугари. Тој, имено, бил потпаднак под влијание на бојарите — етнички Бугари, кои во христијанизацијата на земјата гледале опасност од централизација на државата и со тоа губење на своите политички позиции, односно укинување на (прото)бугарската државна традиција [БАКАЛОВ 1994: 16]. Заради тоа бојарите активно делувале на одвраќање од христијанските навики на кнезот Владимир, кој дури започнал да го употребува паганско име Расате. Познато е дека изворите сведочат за оддалечувањето на Владимир Расате од богоугодниот живот и христијанските норми.⁵⁰ Дури му се припишува рушење на цркви и елиминација на свештеници за кои сметал дека се инструмент на Византија. Во тој контекст треба да се припише и сојузот со германскиот крал Арнулф (пролетта 893 г.) насочен против Велика Моравија, кое што индиректно ја афектирало Византија. Интензитетот на неговите антихристијански дејанија погледнати во контекст на неговото антивизантиско расположение, се чини упатуваат на тоа дека неговите антихристијански активности биле преземани првенствено во престолнината Плиска и околината каде што имало најголема концентрација на верни поддржувачи — бојари [БОЖИЛОВ, ГЮЗЕЛЕВ 1999: 222–223]. Далечната периферија на запад не била воопшто или сосема малку била зафатена од активностите за обновување на паганството [RUNCIMAN 1930: 135]. Имено, на териториите во југозападна Македонија и јужна Албанија доминантен бил словенскиот етнички елемент кој не се препознавал во бугарските пагански божества, без разлика дали дел од тамошните Словени биле веќе христијани или сè уште обожавачи на словенскиот политеизам. Се чини, уште помалку се тангирала дејноста на Климент, која со својата словенска богослужба во основа не одела во прилог на Византија. Во тој контекст, по сè изгледа не биле засегнати црквите изградени од страна на татко му Борис-Михаил во внатрешноста на земјата, респективно Македонија и јужна Албанија.

⁵⁰ Хрониката на Регино експлицитно известува дека тој често пати запаѓал во неморал и блуд [REGINO 1890: 96; ЛИБИ 2: 307].

Решителна акција за спречување на верскиот преврат и враќање на земјата на вистинскиот пат во 893 година презел Борис-Михаил кој, според германскиот летописец Регино, свикал собор на целата држава (*convocato omni regno suo*) [REGINO 1890: 96; ЛИБИ 2: 307]. На соборот објавил детронирање на Владимир Расате и на престолот го втронил неговиот трет син Симеон [Божилев 1983: 33–34].⁵¹ Во дел од историографијата е посочено дека на соборот биле донесени значајни одлуки⁵² кои потоа го трасирале натамошниот курс на земјата, формулиран како “Преславска цивилизација” [ИДЕМ 1993: 33–47; Божилев, Гюзелев 1999: 260–262]. За воља на вистината нема доволно конкретни изворни вести за вакво тврдење, но за заземениот став може да се претпоставува (би рекле, поскоро да се дебатира) врз основа на промените во Бугарија кои следеле по овој фамозен собор. Одредени историчари истакнале тези според кои во темелите на така наречената “Преславска цивилизација” биле фундирани неприкосновеност на христијанството симболично претставена со пренесувањето на престолнината, но и седиштето на архиепископијата во Преслав; воведување на словенскиот јазик како официјален во световната и духовната кореспонденција со што се извршило словенизирање на државата,⁵³ при што како главни аргументи се наведуваат формирање на книжевна школа во Преслав на чело со Константин, како и формирањето на Климентовата словенска епископија во Велница/Дремвица.

Имено, сметаме дека е неопходно потребно да се препогледне колку има реална изворна поткрепеност ставот искажан во историографијата за отпочнување на нова, т. н. “Преславска цивилизација” со која наводно се прифатила словенската политика на Борис-Михаил [ЗЛАТАРСКИ 1927:

⁵¹ Со овој чин бил прекршен принципот на примогенитурата поради што некои истражувачи сметаат дека бил направен државен удар во Бугарија [АНДРЕЕВ 1995: 310].

⁵² Во своето капитално дело за историјата на средновековна Бугарија, историчарот В. Златарски во 1927 година ги актуелизирал две години порано искажаните претпоставки дека соборот се одржал во Преслав и биле донесени три значајни одлуки. Ваквите хипотези мошне набргу биле адаптирани во историските монографии и надвор од Бугарија, но не како претпоставки туку како неспорни факти [RUNCIMAN 1930: 134–136]. Уште повеќе — дури и во денешната западна историографија таквите монографии се посочуваат како “класична политичка историја” [STERNENSON 2000: 18, бел. 3; FINE 2000: 130]. Како “факти” беспоговорно опстоиле особено ревносно во бугарската историографија во текот на целиот XX век та дури до денешни дни [СТАНЧЕВ, ПОПОВ 1988: 41–42; ГРАШЕВА 1995; НИКОЛОВА 2015: 82], а некои истражувачи дури посочиле и радикални ставови дека веднаш по соборот било избркано византиското духовенство од Бугарија и заменето со бугарско [АНДРЕЕВ 1995: 312].

⁵³ “. . . откако сето ова го завршил, Борис се вратил во манастир” [RUNCIMAN 1930: 136]. Воведувањето на словенскиот јазик во световната и духовната сфера во поново време го прифатил и српскиот историчар С. Пириватриќ [PIRIVATRIĆ 2014: 92].

258–259]⁵⁴ како во световната така и во духовната сфера.⁵⁵ Така, првата теза во делот за дефинитивна победа на христијанската опција изгледа сосема логична, а за преместувањето на световната престолнина⁵⁶ нема современи историски вести туку тоа се поткрепува со податоци од подоцнежни легендарни извори,⁵⁷ но за преместувањето на центарот на архиепископијата не може изворно да се тврди. Втората теза, пак, заедно со погоре споменатите аргументи за неа, се чини не може да ја издржи најновата научна критика⁵⁸ затоа што сосема експлицитно се упатува на разграничување на нејзината изворна фундираност наспроти мислењата и хипотезите искажани во историографијата.⁵⁹ Кон тоа би ги приопштиле и нашите сомневања во тезата за отпочнување на така наречената “Преславска цивилизација”, бидејќи не станува збор за драстична промена на државната политика востановена уште од Борис-Михаил, туку всушност продолжување и етапно проширување на Борисовиот “Словенски проект”. Впрочем, главната фигура во подготвувањето и одржувањето на соборот од 893 година бил лично Борис-Михаил. Притоа, го истакнуваме мислењето дека скудните изворни вести за одигрување на смена на престол воедно означуваат конечно утврдување на христијанството и пресметување со нелојалните бојари. Нашите ставови дека потоа уследило непречено продолжување и етапно проширување на Борисовиот “Словенски проект” ги предпочуваме

⁵⁴ Според А. Николов посоодветен термин е “словенизаторска” политика [Николов А. 2013: 14].

⁵⁵ Според В. Златарски на Преславскиот собор како трета одлука било решено да се воведат во црквата словенските книги и богослужба [Златарски 1927: 261].

⁵⁶ Се чини дека зборовите на В. Гюзелев дека “прифатено е да се смета” дека престолнината е преместена паралелно со искачувањето на Симеон на тронот, всушност ја одразуваат реалноста која постои во историографијата, а не изворна поткрепа на оваа хипотеза [Гюзелев 1994: 44].

⁵⁷ Според еден Апокрифен летопис Симеон во Преслав “го прими царството” [Дуйчев 1943: 157] (најновото издание на летописот: [Тџпкова-Заимова, Милтенова 1996: 196]).

⁵⁸ Уште П. Мутафчиев своевременно укажал на произволноста на тврдењата за наводно решение од Преславскиот собор за објавување на словенобугарскиот јазик за официјален државен и црковен јазик [Мутафчиев 1986: 177].

⁵⁹ На неоснованоста на хипотезите на В. Златарски за наводни одлуки на Преславскиот собор искажани од него во контекст на торжествените политички збиднувања во Бугарија во дваесеттите години на XX век, а од него преземени како историски факти од С. Рансиман и потоа од други историчари, во поново време во западната литература укажа К. Ханик од кого прифати Џ. Шепард [HANNICK 1993: 931–933; SHEPARD 2008: 134]. Неодамна и во бугарската историографија се појавија мошне аргументирани заклучоци за нивната неоснованост, предочени од А. Николов [2013: 13–16; 2014: 229–233; 2015: 153–155] и И. Илиев, кој, пак, овие хипотези со право ги става во наводници, а самиот настан од 893 година го нарече “т. нар. Преславски собор”, кога според него единствено несомнено “решение” било втронувањето на Симеон [Илиев 2010: 95 и бел. 184; 2015б: 24–25].

во продолжение на овој текст заедно со релевантни изворни вести за истите.

Во науката и досега со право постоеше сомневање во доследноста на применувањето на јазичната словенизација на земјата како во световната така и во духовната сфера. Имено, решителна акција за воведување на словенската богослужба на целата територија на Бугарија можела да биде спроведена веќе во 893 година. Погледнато од аспект на веќе активниот Борисов “Словенски проект” во југозападните делови на државата, би произлегувало дека доаѓањето на Симеон на власт можело да биде круцијалниот момент за раширување на истиот на целата територија на Бугарија. Со оглед дека Словените го сочинувале поголемиот дел од населението во рамките на тогашна Бугарија, со сеопфатната дисеминација на овој “Словенски проект” би се извршила формална словенизација во Бугарија. Но, постојат современи изворни вести, кои ги оспоруваат хипотези за таков развој на настаните. Најпрво, потенцираме дека во изворите нема податок за било каков византиски протест кој несомнено би уследил доколу се случило протерување на византиските свештеници од Бугарија како резултат на воведувањето на словенскиот јазик во богослужбата на целата територија на бугарската држава.⁶⁰ Секако тука се изнедрјува и едно прашање кое, ако ништо друго, би го нарекле дека е од сосема “техничка природа” — бројот на потребното свештенство и негова подготвеност со словенски книги за богослужење кои би ги замениле византиските свештеници и нивните богослужбени книги во државата.⁶¹

Потоа, не постојат изворни вести за формирање на Преславска школа, ниту пак податоци кога се случило тоа, туку само искажани претпоставки дека тоа било во или веднаш по 893 година, па дури и такви кои временски ја фиксираат по 886 година.⁶² Изворно не е потврдено ниту каде конкретно била лоцирана школата,⁶³ туку само генерални мислења

⁶⁰ Не може да се согласиме со мислењето на Ц. Фајн дека Византија официјално не протестираше на замената на свештениците, туку веројатно имало само поединечни негодувања, заради тоа што јазикот на кој што се одвивала богослужбата надвор од нејзините граници не бил од важен интерес за империјата [FINE 2000: 134]. Уште В. Златарски истакнал мислење дека новите архиепископи кои требало да богослужат на словенски јазик се поставувале не одеднаш, туку постепено онака како што се испразнувале катедрите на византиските свештенослужители [ЗЛАТАРСКИ 1927: 275]. Сметаме дека во случај за замена на свештениците како што предлага В. Златарски, би биле потребни повеќе децении, што пак, од своја страна противречи на неговата теза за воведување на словенска богослужба во целата држава во 893 година.

⁶¹ Како нереално, ова прашање многу свесно го постави и И. Илиев [2015: 24].

⁶² Во литературата дури постојат мислења дека истата треба да се именува Плисковско-Преславска школа [ИСТОРИЈА 2: 310–323; БОЖИЛОВ, ГЮЗЕЛЕВ 1999: 215, 219; ИЛИЕВ 2010: 66–69].

⁶³ Преписот на “Четири слова против аријаните од Анастасиј Александриски”, сочинет од монахот Тудор Доксов во Златната нова црква изградена од кнез

дека била во манастир(и) во североисточна Бугарија [ЗЛАТАРСКИ 1927: 276] или во манастири во близина на Преслав [RUNCIMAN 1930: 135, 136].⁶⁴ Не постои ниту изворен податок за тоа кој раководел со евентуално тогаш формираната школа, туку само претпоставки дека тоа бил некој од Климентовите содружници базирани на претпоставки дека тој (според некои мислења во историографијата — Наум,⁶⁵ а подоцна, таму дојдениот Константин [ЗЛАТАРСКИ 1927: 276; RUNCIMAN 1930: 135, 136; Божилов, Гюзелев 1999: 219–220]) тогаш бил во Преслав.⁶⁶ Исто така дискутабилни се и карактерот на дејноста, активностите и улогата на самата школа.⁶⁷

Исто така, иако неретко се смета дека веднаш по 893 година е извршено воведување на словенскиот јазик во световната кореспонденција, сепак одредени домицилни современи извори го оспоруваат ова мислење.⁶⁸ Таква е несомнено белешката на маргините од текст на Тудор Доксов

Симеон на устието на р. Тича, може да упатува на локација на книжевно средиште во тој дел од Бугарија во тој временски период. Но, самиот препис не е оригинален, туку е сочуван во многу подоцнежни руски преписи од XV и XVI век и е со проблематично датирње, па со самото тоа постои веројатност да не ја одразува реалната состојба во X век.

- ⁶⁴ П. Стивенсон предочува дека во истражувањата спроведени од Р. Костова (докторска дисертација одбранета на ЦЕУ, Будимпешта) досега посочуваните манастири Патлеина и Тузлалка од IX век близу Преслав, посочени како едни од жариштата на т. н. “Преславска цивилизација”, всушност воопшто не се црковни туку се секуларни градби [STERNENSON 2000: 19 и бел. 7].
- ⁶⁵ Не може да се согласиме со милсењето на И. Илиев кој неодамна неосновано посочи дека Наум пред 893 година во престолнината раководел со литературниот кружок во кој, покрај пребегнатите Методиеви ученици, влегувал дури и Борисовиот син Симеон [Илиев 2010: 68–69]. Имено, ваквото избрзано мислење се коси со општо познатите сознанија за високата наобразба на Симеон (подоцна наречен токму од византиските автори “полугрк”) стекната во престижната Константинополска Магнаурска школа, така што не само заради неговата припадност кон владетелскиот род, туку и заради неспоредливо повисокото образование од Наума, би било неупатно Симеон да се потчини под Наумово раководство во еден така фингиран литературен кружок.
- ⁶⁶ Неодамна А. Деликари индиректно го стави под сомнеж постоењето на Преславската школа, посочувајќи дека промоцијата на Кирилometодиевата мисија во Охрид која била спроведувана од Климент и другите Кирилometодиеви ученици немала соодветен еквивалент во Преслав [DELIKARI 2015: 15].
- ⁶⁷ Во поновите истражувања отворено се искажуваат основани сомневања во претпоставката за замена на глаголицата со кирилица која наводно ја сочинил Константин Преславски, како една од хипотезите на В. Златарски произлезена од наводните решенија донесени на Преславскиот собор [Николов А 2013: 14–17 и бел. 20; СНЕСНМЕДГІЕВ 2015: 383]. Потоа, А. Пентковски истакна аргументирана констатација дека во источна Бугарија не постојат релевантни сведоштва за регуларна словенска богослужба во третиралиновиот временски период [Пентковски 2015: 138].
- ⁶⁸ С. Стојков предочува небугарски извори од X век кои споменуваат за постоење на бугарски јазик и наведуваат конкретни бугарски зборови кои се различни од словенскиот јазик и зборови. Со тоа се истакнува изворна засведоченост за активната употреба на бугарскиот јазик и воедно се прави јасна дистинкција помеѓу овие два јазика во третиралиновиот период [Стојков 2015: 69–70].

(сочуван во подоцнежен руски препис) каде се наведува дека Борис ги покрсти Бугарите во годината “ехт бехти”.⁶⁹ Тоа е веројатно сведоштво дека бугарскиот (етнички бугарски) календар (така наречен “бугарски начин/ера” на датирање на настаните vs. “грчки начин”) бил сè уште познат и се користел барем во литературните кругови во почетокот на X век. Тоа говори за живи бугарски (етнички) традиции дури и сред тамошните современи литерати [Николов А. 2011: 166–167] и не оди во прилог на тезата за целосна словенизација на државата, па оттука уште помалку и на богослужбата по соборот од 893 година. Уште една изворна вест упатува на сè уште мошне активните етнички бугарски чувства сред управувачките слоеви во крајот на IX – почетокот на X век во Бугарија. Станува збор за информацијата на Јован Егзарх, кој обидувајќи се да го оправдува доаѓањето на Симеон на власт, ни го предочува етничкиот карактер на Бугарите кои биле сродни со Хазарите [АНДРЕЕВ 1995: 314]. Јован Егзарх, имено посочува дека “кај Бугарите во почетокот кнезовите биле (поставувани) по наследство, синот на местото на татко, но и брат на местото на братот. Исто така било и кај Хазарите, слушам” [AITZET-MÜLLER 1966: 243, 140b, 21–28, 245, 140c, 1; КОЧЕВ 1981: 163]. Имено, правењето аналогија со ним сродните Хазари јасно говори дека тогаш во Бугарија не била извршена словенизација, односно не се случило претопување на Бугарите со Словените. Во спротивно, бездруго би се барале аналогии кај некои соседни словенски народи и држави.⁷⁰

Не помалку значајни се и изворните факти за употребата на грчко писмо при официјалните настани на Симеон. Таков е текстот на поставените државни гранични столбови од околината на с. Нарш, близу

⁶⁹ Според В. Златарски, Ј. Иванов и редица други истражувачи се работи за зборови кои ги употребувале етничките Бугари за сметање на времето [ЗЛАТАРСКИ 1927: 55; ИВАНОВ 1931: 14–15]. Спротивно мислење наведува А. Вајан [VAILLANT 1954: 6–8].

⁷⁰ Бугарскиот кнез и угледните првенци на дворот не само што биле запознаени со династичките борби за престолот во Србија во втората половина на IX век и почетните децении на X век, туку биле и активни чинители. Имено, по смртта на Властимир (пред 850 – пред 880), неговите тројца синови Мутимир, Стојимир и Гојник ја биле поделиле српската држава. Но, најстариот Мутимир (пред 880–891/2) успеал да ги зароби помладите двајца и да ги испрати кај кнезот Борис-Михаил, а кај себе да го задржи само Гојниковиот син Петар кој набргу побегнал во Хрватска. Петар оттаму ќе успее да го узурпира српскиот престол кога во 892 година ќе го симне од тронот Мутумировиот син Прибислав (891/2–892/3). Стојимир го поминал целиот свој живот во Бугарија, а неговиот син Клонимир во 897 или 898 година токму со бугарска помош безуспешно се обидел да го симне од власт узурпаторот Петар (892/3–917). Но, тоа ќе му успее на Мутумировиот внук од вториот син, Павле Брановиќ (917–920/3). Тој исто така со бугарска поддршка ќе биде детрониран од страна на Захарија Прибиславлевиќ (920/3–923/4), кој пак ќе побегне пред Клониумировиот син Часлав (кој бил роден во Бугарија од мајка бугарка) испратен од Бугарија да го зароби [ИСН 1: 148–149, 156–158 (С. Ђирковиќ)].

Солун, во 904 година [Иванов 1931: 16–20]. Грчко писмо е употребувано и на печатите на Симеон (†χ(ριστ)ἔ βοήθη Συμεὼν ἄρχοντα Βουλγαρίας; Συμεὼν βασιλεὺς — од 913).⁷¹ Неминовно се наметнува прашањето зошто Симеон користел само грчко писмо при своето официјално претставување — на своите гранични столбови и на печати, а не и словенско.⁷² Кога станува збор за печатите употребувани од Симеон од 913 година, одговорот не може да се задоволи само со аргументација дека преку грчко писмо на печатите видлив е новиот курс на политиката на Симеон кој очебијно ги истакнувал претензиите за царскиот трон во Константинопол, затоа што неговата царска титула во овој период всушност била за внатрешна употреба. Науката не може да се задоволи ниту со појаснувањата дека засега само такви печати се пронајдени (а другите — со словенски текст наводно чекаат да бидат откриени). Очигледно, станува збор за силно присутни византиски јазични традиции кај претставниците на централната власт во Бугарија при нивната официјална комуникација.

Во овој контекст, интригантен е и податокот за формирањето на првата словенска епископија на чело со Климент (“прв епископ на бугарски јазик”, како што е забележано од Теофилакт Охридски во Пространото житие на Климент [Милев 1966: 128 (129), § 62]),⁷³ која е ставена на

⁷¹ Печатите на Симеон детално се разработени првенствено од бугарски истражувачи [Йорданов 2001: 43–46, 48–53; Атанасов 2011: 287, 293].

⁷² Џ. Шепард дури отворено посочува дека не само на печатите и натписите, грчкиот јазик бил употребуван и на дворцевите акламации, во манастирските училишта, како и во литургијата [Шепард 2007б: 53].

⁷³ Именувањето на словенскиот јазик како бугарски и пандан на тоа, именувањето на Словените како Бугари, не корелира во реалната ситуација во Бугарската држава во средината на IX – прва половина на X век. Имено, и во најновите истражувања јасно се наведува дека Бугарскиот канат до средината на IX век бил мултиетничка и мултикултурна групација владеена од воена аристократија од турско потекло и јазик во чии рамки живееле едни покрај други Бугари пагани, Словени пагани, Словени христијани и христијански енклави од старата римската популација [Sorנווליס 2015: 64, 70]. Всушност, во конкретен случај, именувањето на словенскиот јазик како бугарски е подоцнежна византиска терминологија користена во византиските житија на охридските архиепископи од XI/XII и XIII век која се однесувала на населението во рамките на византиската архиепископија на Бугарија и на територијата на византиската тема Бугарија во XI/XII век, а не самоидентификација на словенското население во западна Македонија и јужна Албанија во IX–X век [Коматина 2012: 47, 48, 54–55; Пентковски 2015: 131]. Ваквите констатации се препознатливи за бројни истражувачи. Така, Џ. Фајн прави дистинкција во значењето на термините *Bulgars* (со значење етнички Бугари), *Bulgarians* (со значење жители на бугарската држава со различно етничко потекло) [Fine 2000: 118, 127–129] (исто така зборовите *Bulgaria*, *Bulgarians* и *Bulgar* во индексот [ibid.: 321]). П. Стивенсон е сигурен дека етнонимот Бугари и топонимот Бугарија засведочени во средновековните извори особено по 1018 година не корелираат со нивната модерна употреба [Stenson 2000:79]. Мошне симпатична паралела со Византија прави романецот А. Мадгеару велејќи дека во XI век поимот Бугари бил политички, а не етнички термин, слично како терминот *Romaioi*

периферијата на новите државни збиднувања во 893 година.⁷⁴ Така, ако со отпочнувањето на така наречената “Преславска цивилизација” за која наводно иницијатор бил лично Борис-Михаил, всушност се започнало отворено со словенизација на целата територија на бугарската држава, тогаш би било не само логично туку и очекувано новосоздадената прва словенска епископија во 893 година, на чие чело бил возвишен веќе одлично изверзирианиот Климент, да биде лоцирана на територијата на новата престолнина Преслав. Од Преслав многу потемелно би се спроведувала словенизацијата на земјата во етничка и религиозна смисла, а истовремено поефикасно би се справиле со отфрлање на византиското црковно-културно присуство и влијание.

Но, нејзината локација е сосема на другиот крај на бугарската држава, поточно, би рекле, во еден од најоддалечените региони гледано од аспект на седиштето на централната власт. Согласно изворните вести, во науката не се спори дека Климентовата словенска епископија била лоцирана на словенска територија — со центар во Древеница / Дрембица или Велица. Уште од XIX век постои жива расправа околу прашањето за конкретно територијално лоцирање на епископија и нејзиниот / те центар / и.⁷⁵ Искажани се неколку претпоставки за нејзината локација, но најчесто повторувани се: во средна Македонија — рекичката Велица која доаѓа во Тивериопол — Струмица [ШАФАРИК 1848: 45]; по течението на реката Велика — Треска, на југ од Скопје, па до Охрид [БАЛАСЧЕВ 1898: 27–29]; во западните Родопи [ТУНИЦКЌИЈ 1913: 195–201, 206–210; ШЕПАРД 2007б: 49]; дуално седиште во овие два мали градови (Дремвица и Велица) меѓу Охрид и Прилеп [RUNCIMAN 1930: 136]; во Девоиската област [СНЕГАРОВ 1995: 167; ТОМОСКИ 1986: 209]; југозападно од Струма [СТАНЧЕВ, ПОПОВ 1988: 42–43]; западно-северозападно од Солун на територијата на Другувитите [GAUTIER 1964: 202–204; ДУЈЕВ 1964: 216–217, 221];⁷⁶ во централна Македонија од двете страни на Вардар [ДИМЕВСКИ 1965: 19]; паушално цела Македонија до Скопје [FINE 2000: 134]; во Малото (Дребница) и Големото (Велица) Преспанско езеро [СТАНКОВСКА 2005: 18–25];

[MADGEARU 2006: 217]. За политонимот Бугари како надетничка категорија, кој започнал да ги означува сите поданици во етнички разнородната бугарска држава (првенствено етнички Бугари и Словени), се изјасниле и во бугарската наука [СТАНЧЕВ, ПОПОВ 1988: 36; БОЖИЛОВ, ГЮЗЕЛЕВ 1999: 163].

⁷⁴ Мислењата дека Климент бил лично присутен на Преславскиот собор во 893 година не наоѓаат било каква изворна поддршка, па според тоа предпочуваме дека мора да останат во сферата на хипотезите.

⁷⁵ Ј. Белчовски дава детален преглед за ставовите за ова прашање од средината на XIX до првата декада на XXI век [БЕЛЧОВСКИ 2010: 387–396].

⁷⁶ Ваквиот став наоѓа свои приврзаници и во денешницата, со допрецизирање дека истата се наоѓала меѓу реките Вардар и Мегленица, на територијата на Другувитите [ГИБИ 1994: 34 бел. 45 (И. Илиев); ИЛЕВ 1995: 115–116, XX, 62].

во градот Велес [Делнккарн 2014: 281]; најновото мислење дека нејзиниот центар бил близу до с. Велча (долина на р. Сушица во месноста Асомат), јужна Албанија.⁷⁷ Иако постојат различни мислења, бездруго проличува фактот дека локацијата на Климентовата словенска епископија била многу далеку од државната престолнина.

Несомнено територијата на Климентовата словенска епископија се поклопувала со територијата на Климентовата учителска дејност каде што тој делувал подготвувајќи црковен кадар за богослужење на словенски јазик. Лингвистичките особености на најстарите словенски преводи на богослужбените книги настанати и редактирани со учество на Климент сведочат дека таа се наоѓала во зоната на словенските македонски говори [Селищев 1931: 316–318; Мучај ет ал. 2014: 12–13]. Оттука произлегува дека “Словенскиот проект” на Борис, иако продолжил и во времето на Симеон, не прераснал во општодржавен како што се обидуваат да го претстават одредени истражувачи формулирајќи го под претекстот “Преславска цивилизација”. Тој несомнено и понатаму останал “локален” и бил апликативен само за југозападните делови на бугарската држава, односно за западномакедонските и јужноалбанските територии.

Кон локализацијата на Климентовата словенска епископија во крајниот југозапад на Бугарија одат во прилог и новите сознанија произлезени од анализите на првобитните словенски преводи на византиските химнографски текстови. Имено, овие територии се наоѓале во словенско-византиската контактна зона близу до јужноиталијанското копно, па оттука воопшто не изненадуваат откријата според кои во најраните словенски текстови за богослужба се засведочени византиски-грчки заемки [Пентковски 2001: 87–88]. Во таков случај овие заемки бездруго се очекувани, имајќи предвид дека на таа територија постоела традиција на богослужба по византиски обред на византиски-грчки јазик во која земале учество и Словените кои ја сочувале мелодијата на византиско-грчките оригинали [Идем 2007: 21–22]. Уште повеќе што неодамнешните сознанија укажуваат дека првобитната словенска богослужба по византиски обред, бездруго сочинета во времето на Климент и мошне набргу по неговото упокојување, имала карактеристики на неконстантинополски литургични особености кои се видливи кај ракописите со јужноиталијанско потекло,⁷⁸ бидејќи византиската богослужба

⁷⁷ Со најновите археолошки ископувања на посоченава локација се пронајдени остатоци од црква веројатно посветена на Архангел Михаил датирана од овој период и со слична архитектонска изведба како Климентовата црква на Плаошник во Охрид [Мучај ет ал. 2014: 18–25].

⁷⁸ А. Пентковски неодамна аргументирано укажа на влијанието и взаемните врски на првобитниот словенски корпус со најстарите руски богослужбени текстови при што токму јужнословенската литургиска традиција (територијата населена

на оваа територија очигледно била сходна со византиската богослужба во јужна Италија.⁷⁹

Исто така, и самиот карактер на новоформираната Климентова словенска епископија изрично опонира на хипотезата за целосна словенизација на Бугарија по 893 година. Имајќи ги предвид изворните вести дека Климент бил поставен за прв словенски епископ, произлегува дека епископијата всушност претставувала етничка (словенска),⁸⁰ а не територијална организација [Задорнов 2016: 128–131]. Таа делувала независно од постојните територијални епископски центри присутни во тие региони. Делокругот на епископот Климент не бил лимитиран според територијален принцип, туку според етнички (словенски) и јазичен, т. е. под негова јурисдикција потпаѓале сите свештенослужители кои го практикувале словенскиот јазик како литургиски во богослужбата. Дотолку повеќе што во овие делови на државата постоеле епископи кои делувале според територијален принцип (веројатно со седиште во Главиница и Девол). Во таков случај канонскиот статус на Климентова словенска епископија неминовно се разликувал од територијалните епископии со резидентни епископи. Тоа, впрочем, проличува и од отсуството на изворни информации во Пространото и во Краткото Климентово житие за постоење на Климентова епископска резиденција [Мучај ет ал. 2014: 13–14; Пентковски 2015: 130–131].

Климентовите содружници Наум и Константин останале негови верни придружници и поддржувачи во Кутмичевица. Наум продолжил да работи во регионот на Охридското езеро и по назначувањето на Климент за прв словенски епископ. Согласно изворните вести од Првото Наумово житие, со одлука на Борис-Михаил, Наум бил поставен за наследник на

со Словени во западна Македонија, јужна Албанија и денешна северозападна Грција), а не константинополската ја предодредила богослужбата во Древна (Киевска, б. н.) Русија во крајот на X – почеток на XI век [Пентковски 2014а: 45, 48, 52–56, 58–60]. Авторот исто така ги посочува и истражувачите кои во минатото ја истакнале поврзаноста на древноруските текстови со македонската традиција на црковнословенски богослужбени книги со македонска редакција [ивд.: 57–58].

⁷⁹ Неодамна било упатено на оваа можност, посочувајќи и други истражувачи кои анализираше текстови релевантни за оваа тематика и дошле до слични сознанија [Мучај ет ал. 2014: 12–13].

⁸⁰ Доколку се имаат предвид новите сознанија за Панонската архиепископија предводена од Методиј од 869/870 година, во чија основа се смета дека бил поставен етничкиот (словенски) принцип (до нејзината територијална реорганизација во 880 година кога Методиј бил поставен за Моравски архиепископ) со користење на словенскиот јазик и глаголско писмо при литургиска богослужба по латински обред [Пентковски 2014б: 50–58, 61–64], се чини дека најеминентниот Методиев ученик Климент, кој бил сведок на истото, сосема очекувано го пресликал Методиевиот принцип на работа во Климентовата нова средина — југозападна Бугарија.

Климента во црковно-просветната дејност [Иванов 1931: 306].⁸¹ Според Второто Житие на Наум, кога тој заедно со Климент дошле во Деволскиот крај, на брегот на Охридското езеро во неговиот јужен дел подигнал манастир и црква посветена на Св. Архангел Михаил и небесните сили во 6413 година (904/5 г.) со финансиска поддршка од Борис-Миахил и син му Симеон [Иванов 1931: 313], во која што конечно се упокоил во 910 година.⁸²

Дека хипотезата за целосна словенизација на Бугарија по 893 година не е издржана индиректно посочуваат и изворните факти за постоење на други словенски епископи во областа и во соседните региони. Тоа говори во прилог на нашите размисли за локалниот карактер на Борисовиот “Словенски проект” и етапноста во неговото проширување, така што сосема е очекувано негово дисеминирање најпрво на територии соседни на Климентовата епископија во време погодно, односно би рекле, неопходно потребно за тоа.

Имено, византиско-бугарските односи до почетокот на втората декада на X век не биле сериозно нарушувани, ако се исклучат познатите краткотрајни воени епизоди во 894 до 896 година (т. н. Трговска војна) и 904 година (поместување на границата во близина на Солун до с. Нарш, ден. Неа Филадельфија) [Божилов, Гюзелев 1999: 248–249; Fine 2000: 137–140; Stenenson 2000: 21–22; Шепард 2007б: 49–50, 53–56]. Бугарскиот интерес за територијата населена со Словени во Македонија и јужна Албанија останал активен. Во тој контекст истиот се интензивирал по освојувањето на словенската заднина на Солун. Така, слично на Борисовата акција за интегрирање на освоените земји на крајниот југозапад безмалку две децении претходно, олицетворена преку испраќањето на Климент и неговите содружници во Кутмичевица, се чини по 904 година уследила слична Симеонова акција во источна Македонија заради зацврстување на бугарската власт сред тамошното словенско население и со тоа потоа полесно интегрирање на новоосвоените македонски земји во Солунскиот регион.

Во тој контекст Константин набргу добил нова задача.⁸³ Како верен содружник на Климент, ревносен поддржувач на неговото дело и активен

⁸¹ Наум пројавил активно учество во подготовката на основната структура при создавањето на првобитниот корпус словенски богослужбени книги од манастирски обред, а неговиот манастир одиграл видна улога во формирањето и спроведувањето на словенското богослужение [Ѓурѓиноски 2011: 126–128].

⁸² За Наумовиот манастир како прво монашко општежитие во словенскиот дел од византискиот Комонвелт детално расправа С. Санџакоски [Санџакоски 2011: 77–80].

⁸³ Во поновите трудови кои ја тангираат проблематиката за епохалното дело на Кирил и Методиј и нивните ученици, дури некритички без поговор или аргументација се прифаќа дека (презвитер) Константин бил епископ Преславски [Škovič 2013: 32, 36; Privačič 2014: 92].

чинител во создавањето на словенскиот корпус на богослужбени книги по византиски образец [Пентковски 2015: 135], тој бездруго бил нај-релевантната личност да биде поставен за епископ на Словените во регионот на р. Брегалница⁸⁴ и околината каде што уште Борис-Михаил имал изградено цркви на Брегалница.⁸⁵ Потребата за тоа била сосема практична, поточно неопходно потребна. Имено, во екот на територијалното проширување на Бугарија во 904 година, создавањето на нови словенски епископии во пошироката заднина на Солун се појавила без-малку како суштествена.

Препогледнувајќи ги изворните вести за конкретната територија на оваа епископија, произлегува дека мислењето на А. Соболевски искажано уште во почетокот на XX век за лоцирањето на Константиновата епископија во областа по течението на р. Брегалница [Соболевски 1910: 130–131], сепак е најблиску до историската вистина. Кон ваквите изворни вести и произлезено од нив мислење за Константинова епископија на Брегалница во близина на Струмица треба да се додадат и перманентните упорни аргументации на дел од македонските истражувачи на ова прашање искажани во текот на втората половина на XX и почетокот на XXI век до денешни дни [Белчовски 1997: 42; Велев 2014: 188–189], поткрепени и со материјални докази од конкретни локации [Алексова 1989: 74–75, 88–104, 277–284]. Неодамна ваквото мислење беше актуелизирано и дополнително аргументирано засилено [Пентковски 2015: 132–133], со што очигледно се апострофира не само отсуството на изворни вести за евентуалното Константиново епископско присуство во други региони на државата (во Преслав), туку и неаргументираноста, а со самото тоа неодржливоста на таквите изнесени хипотези.

Со востановувањето на словенската епископија на Брегалница⁸⁶ започнала нова етапа на “Словенскиот проект” зачат од Борис-Михаил. Словените во овие области во источна Македонија биле следните реципиенти на словенската богослужба востановена и раководена од

⁸⁴ Мислењата за создавање на Брегалничката епископија на чело со Константин во периодот 904–907 година се чинат мошне веројатни [Пентковски 2015: 132–133].

⁸⁵ Впрочем, токму за Брегалница во еден Апокрифен летопис се вели дека таму Борис го примил царството и изградил црква, а во соседното Овче Поле изградил Бели цркви [Дуйчев 1943: 157; Гюзелев 1994: 43]. И. Снегаров се повикува на истражувања на К. Јиречек и Ј. Иванов и постоењето на Брегалничката епископија хронолошки го поставува во времето на Борис [Снегаров 1995: 174; Антољак 1985: 204].

⁸⁶ Брегалничкиот регион се наоѓал на значајна патна траса Битола-Прилеп-Стоби-Брегалница-Кустендил-Софија која била најкратката конекција помеѓу познатите антички и средновековни магистрала Виа Егнатија (во делот Охрид-Битола) и Виа Милитарис (во делот Софија-Пловдив). Токму овој патен правец воедно бил патната врска помеѓу Климентовата и Константиновата словенска епископија.

Константин наречен Брегалнички.⁸⁷ Имено, дотогаш, со дведецениската неуморна активност на Климент и неговите содружници веќе имало создадено задоволителен број на обучен црковен кадар кој можел самостојно да продолжи со богослужба на словенски јазик и надвор од првобитната територија на Климентовата епископија [Илиев 2010: 88–89; 2015б: 561 и бел. 18]. Оттука, по првиот словенски епископ Климент, Константин треба да се перцепира како втор словенски епископ или втор епископ на словенски јазик [Пентковски 2015: 131].⁸⁸ Тој ја извршувал црковната дејност по Брегалница, а веројатно и во околните предели, потпирајќи се токму на дел од учениците од Климентовата школа кои ги повел со себе во источна Македонија. Посочувањето на Константин како втор словенски епископ не значи негово делување по упокојувањето на Климент, туку во одреден период од почетокот на X век истовремено со делувањето на Климент.

Ваквото негово вбројување индиректно се темели на изворниот податок за постоење на четврти епископ во словенски јазик. Имено, според Првото житие на Наум, деволскиот епископ Марко кој бил ученик на Климент и Наум, бил именуван како “четврти епископ во словенски јазик” и делувал во првата половина на X век. [Иванов 1931: 307; Петровски 2009]. За овој четврти словенски епископ веќе може да се размислува дека бил епископ во Девол по упокојувањето на Климент.

Изворните вести за постоење на четвртиот словенски епископ, како и акцентираниот прв словенски епископ Климент, а и Константин веројатно како втор словенски епископ, неминовно како логично го отвораат прашањето за постоење и на третиот словенски епископ и неговата јурisdикција. За жал науката не располага со конкретни изворни вести за неговото име, за локацијата на неговата епископија, а ниту пак за времето кога се наоѓал на оваа позиција. Но, според новите истражувања прашањето за третиот словенски епископ се нуди да се разреши на начин што се предлага тој да се поврзе со Пелагонија, поточно со Прилепски Варош и тамошниот манастир Архангел Михаил.⁸⁹ Во таков случај Пелагонија би била природна “зона на поврзување и трансмисија” од Охридско-деволската кон Брегалничката област. Тоа може да се оправда

⁸⁷ Ј. Белчовски дури смета дека Константин Брегалнички ја извршил реформата на глаголицата [Белчовски 1997: 42].

⁸⁸ Истото е подготвена да го прифати и Л. Грашева, но со таа разлика што смета дека Константин бил епископ во Преслав [Грашева 1995].

⁸⁹ Според А. Пентковски духовната врска помеѓу првиот словенски епископ Климент и неговите продолжувачи била остварувана преку распространување на култот на св. Архангел Михаил преку подигнување на црковни објекти посветени на него во сите четири региони каде што делувале овие словенски епископи: долината на Сушица, Охридско-преспанскиот, Брегалничкиот и Пелагонискиот регион [Пентковски 2015: 121–126, 136, 138–139].

и со одличната патна поврзаност на Пелагонија со овие две области. Имено, во средновековието од Битола се издвојувал значаен патен крак кој водел преку Брегалница и денешен Кустендил за Софија со што се поврзувале тогашните најзначајни балкански патни траси Виа Егнатија со Виа Милиарис [Шкриваниќ 1974: 79–80, 91, 101–102]. Иако неименуван, овој трет словенски епископ бездруго бил некој од поистакнатите Климентови ученици [Пентковский 2015: 136]. Оттука, не е нужно да се смета дека тој бил епископ по Климентовото упокојување, бидејќи можел да се наоѓа на оваа позиција и претходно, односно истовремено со последните години од делувањето на Климент.

Постоењето на овие четири словенски епископи јасно означува хронолошки континуитет на Борисовиот “Словенски проект”, меѓутоа и негова територијална дисеминација, односно територијално проширување сред словенското население во соседните области — Брегалница и веројатно Пелагонија.

Поголемата промена на векторот на бугарската политика кон Византија настанала наскоро по смртта на Борис во 907 година. Зголемениите Симеонови амбиции резултирале со отворена војна против Византија и добивање на царска круна за внатрешна употреба (август 913 година), а исто така и династичко поврзување со императорското семејство во Константинопол и Симеонова улога на василеопатор. Но, тоа не го променило Симеоновиот курс кон Словените од аспект на продолжување на Борисовиот “Словенски проект”. Имено, политичкиот аспект од свртувањето на интересот на Симеон кон југоисток, особено видливо со настаните од 913 година [Божилов, Гюзелев 1999: 250–255; Fine 2000: 142–145; STERNENSON 2000: 18], во контекст на нашиот интерес, не се одразил негативно врз црковната политика на Симеон на териториите каде делувал Климент и неговите содружници. Климент останал носител на т. н. “Словенски проект”, кој бил подржан од активностите на Наум во Охридско-деволскиот регион и територијално проширен со делувањето на Константин во Брегалничкиот регион. Упокојувањето на Наум (910 г.), потоа на Климент (916 г.) и на Константин (нема точни податоци, но секако по 907 г.)⁹⁰ не значело прекинување на нивното епохално дело. Образованите кадри произлезени како резултат на нивната обемна црковна и книжевно-просветителска дејност прераснале во продолжувачи на Климентовото дело, силно присутно во догледно време барем до средината на X век. На тоа укажува присуството на четвртиот словенски епископ во Девол, како и постоењето на трет словенски

⁹⁰ Постојат мислења дека Константин ги надживеал Климент и Наум и од Брегалничкиот регион активно делувал за воспоставувањето на нивните култови [Велев 2014: 191].

епископ, за кој последните истражувачи на оваа проблематика ја посочуваат Пелагонија како територија на негово делување.

Овие словенски епископии опстоиле во рамките на црковната структура барем до времето на царот Петар (927–969) во средината на X век. Појавените први печати со словенски текст на световните и црковните првенци оттогаш⁹¹ јасно упатуваат на веќе присутна словенизација во државата во овие сфери [Йорданов 2001: 65, 81]. Во ваква новонастаната ситуација на реална словенизација на државните и црковните структури посочениве словенски епископии станале непотребни. Се смета дека тие станале излишни [Пентковски 2015: 137], иако словенизацијата на државниот апарат и црквата не означувала едновременно и словенизирање на етничките Бугари и нивно изедначување со словенскиот елемент во Бугарија,⁹² бидејќи сè уште биле видливи етничките разлики помеѓу овие етноси забележани и од современите византиски извори од X век [Стојков 2015: 77–78].

Библиографија

АЛЕКСОВА 1989

АЛЕКСОВА Б., *Епископијата на Брегалница. Прв словенски црковен и културно-просветен центар во Македонија*, Прилеп, 1989.

АНГЕЛОВ 1965

АНГЕЛОВ Д., “По някои въпроси около покръстването на българите”, *Исторически преглед*, 21/6, 1965, 38–57.

— 1971

АНГЕЛОВ Д., *Образуване на българската народност*, София, 1971.

АНДРЕЕВ 1995

АНДРЕЕВ Й., “Йоан Егзарх и някои въпроси във връзка с наследяването на царската власт в средновековна България”, во: *Преславска книжовна школа*, 1, София, 1995, 308–316.

АНТОЉАК 1985

АНТОЉАК С., *Средновековна Македонија*, 1, Скопје, 1985.

АТАНАСОВ 2011

АТАНАСОВ Г., “Печатите на българските владетели от IX–X век во Дръстър (Силистра)”, во: *Оттука започва България. Материали от Втората национална конференция по история, археология и културен туризъм “Пътуване към България” – Шумен 14–16.05.2010 година*, Шумен, 2011, 286–293.

АЦИЕВСКИ 1994

АЦИЕВСКИ К., *Пелагонија во средниот век (од доаѓањето на словените до паѓањето под турска власт)*, Скопје, 1994.

⁹¹ Во периодот 40–50-те години на X век бугарскиот владетел Петар сè уште користел грчко писмо на своите печати [Атанасов 2011: 287–290, 293].

⁹² Словени и Бугари во византиските извори во X век се јавуваат како различни категории, а термилошкото именување на сите поданици како Бугари не било поврзано со идејата за етничко единство на населението како што тоа понекогаш непрецизно се интерпретира [Ангелов 1971: 321; Fine 2000: 128–129].

БАКАЛОВ 1994

БАКАЛОВ Г., “Византийският културен модел в идейно-политическата структура на Първата Българска държава”, *История*, 4–5, 1994, 13–27.

БАЛАСЧЕВ 1898

БАЛАСЧЕВ Г., *Климент епископ Словенски и Службата му по стар словенски превод с една част гръцки паралелен текст*, София, 1898.

БЕЛЧОВСКИ 1997

БЕЛЧОВСКИ Ј., *Охридската архиепископија од основањето до паѓањето на Македонија под турска власт*, Скопје, 1997.

— 2010

БЕЛЧОВСКИ Ј., “Истражувачите за местоположбата на Климентовата Дремишко-величка епископија”, во: *Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир “Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција (организирана по повод 110-годишнината од смртта на св. Наум Охридски)”*, Охрид, 4–7 ноември, Охрид, 2010, 387–398.

БОЖИЛОВ 1983

БОЖИЛОВ И., *Цар Симеон Велики (893–927): Златниот век на Средновековна Блгария*, София, 1983.

— 1993

БОЖИЛОВ И., “Преславската цивилизација”, во: *Преслав: Сборник (студии)*, 4, София, 1993, 33–47.

БОЖИЛОВ, ГЮЗЕЛЕВ 1999

БОЖИЛОВ И., ГЮЗЕЛЕВ В., *История на Блгария в три тома, 1: История на средновековна Блгария VII–XIV век*, София, 1999.

БОШАЛЕ 1986

БОШАЛЕ Н., “Универзитетот на Климент и Охридската книжевна школа”, во: *Климент Охридски – студии*, Скопје, 1986, 156–159.

БОШКОСКИ 2009

БОШКОСКИ М., *Скопје и скопската област од VI до крајот на XIV век*, Скопје, 2009.

ВАСИЛЕВСКИ 1988

ВАСИЛЕВСКИ Т., “Мисионерската дејност на Константин и Методиј по Брегалница во 864 година и датумот на создавањето на словенското писмо”, *Гласник на Институтот за национална историја*, 32/2, 1988, 49–69.

ВЕЛЕВ 2014

ВЕЛЕВ И., *Историја на македонската книжевност, 1: Средновековна книжевност (IX–XIV век)*, Скопје, 2014.

ВИНЈ 1

Византијски извори за историју народа Југославије, 1, Београд, 1955.

ГИБИ 1994

Извори за блгарската историја, 30: *Грцки извори за блгарската историја*, 9/2, София, 1994.

ГРАШЕВА 1995

ГРАШЕВА Л., “Константин Преславски”, во: П. Диников, ред., *Кирило-Методиевска енциклопедија*, 2, София, 1995, 426–440.

ГЮЗЕЛЕВ 1994

ГЮЗЕЛЕВ В., “Столици, резиденции и дворцова култура в средновековна Блгария (од номадскиот стан до към царскиот двор)”, *Известия на Националниот исторически музей*, 10, Габрово, 1994, 39–66.

——— 2014

Гюзелев В., “Княз Борис Първи (852–889, †907), 2”, во: *ИДЕМ, Съчинения в пет тома*, 2, София, 2014, 11–308.

——— 2015

Гюзелев В., “Българският църковен въпрос и папа Йоан VIII (872–882)”, во: *България в европейската култура, наука, образование, религия. Материали от Четвратата национална конференция по история, археология и културен туризъм “Пътуване към България” – Шумен 14–16.05.2014 година*, 1, Шумен, 2015, 26–31.

ДИМЕВСКИ 1965

ДИМЕВСКИ С., *Црковна историја на македонскиот народ*, Скопје, 1965.

Документи 1981

Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, 1, Скопје, 1981.

ДУЙЧЕВ 1943

ДУЙЧЕВ И., *Изъ старата българска книжнина*, 1: *Книжовни и исторически паметници отъ Първото Българско царство*, 2-о попр. и доп. изд., София, 1943.

Гурѓиноски 2011

Гурѓиноски Н., “Придонесот на Свети Наум во формирањето на словенското богослужение во Охрид”, во: *Зборник на трудови од Меѓународниот научен симпозиум “1100 години од упокојувањето на Свети Наум Охридски”. Охрид, 3–5 октомври 2010 година*, Охрид, 2011, 119–129.

Живковиќ 2002

Живковиќ Т., *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*, Београд, 2002.

Задорнов 2016

ЗАДОРНОВ А., “Славянские епископии в составе церковной организации I Болгарского царства в кон. IX – нач. X вв. (канонический аспект)”, *Slověne*, 5/2, 2016, 121–135.

ЗЛАТАРСКИ 1918, 1927

ЗЛАТАРСКИ В., *История на Българската др̀жава през средните векове*, 1: *История на Първото Българско царство*, 1: *Епоха на хуно-българското надмощие (679–852)*, София, 1918; 2: *От славянизацијата на др̀жава до падането на Първото царство (852–1018)*, София, 1927.

ИВАНОВ 1931

ИВАНОВ Й., *Български старини из Македонија*, София, 1931.

ИЛИЕВ 2010

ИЛИЕВ И., *Климент Охридски – живот и дело*, София, 2010.

——— 2015А

ИЛИЕВ И., “Първите години на Българската црква”, во: *България в европейската култура, наука, образование, религия. Материали от Четвртата национална конференция по история, археология и културен туризъм “Пътуване към България”*. Шумен 14–16.05.2014 г., 1, Шумен, 2015, 23–25.

——— 2015Б

ИЛИЕВ И., “Деволското книжовно и литературно средище от края на IX до началото на X век – от Свети Климент до Михаил Деволски”, во: В. Гюзелев, Г. Николов, ред., *Европейскиот југоисток през втората половина на X – началото на XI век. Историја и култура. Меѓународна конференција* София, 6–8 октомври 2014 г., София, 2015, 552–567.

ИЛИЕВСКИ 2011

ИЛИЕВСКИ П. Хр., “Нови сознанија за областа наречена «Кутмичевица», каде што св. Наум ја продолжил учителската дејност на св. Климента”, во: *Зборник на трудови*

од Меѓународниот научен симпозиум “1100 години од упокојувањето на Свети Наум Охридски”. Охрид, 3–5 октомври 2010 г., Охрид, 2011, 29–39.

Илчев 1985

Илчев П., “Глаголица”, во: П. Динеков, ред., *Кирило-Методиевска енциклопедија*, 1, София, 1985, 491–509.

ИСН 1

Историја српског народа, 1: *Од најстаријих времена до Маричке битке 1371г.*, Београд, 1981.

ИСТОРИЈА 2

Историја на Бџлгария, 2: *Първа Бџлгарска држава*, София, 1981.

ЈОРДАНОВ 2001

ЈОРДАНОВ И., *Корпус на печатите на средновековна Бџлгария*, София, 2001.

КАМБЕРСКИ ET AL. 2009

КАМБЕРСКИ К., ИЛИЕВСКИ П. ХР., РИБАРОВА З., “Глаголица”, во: *Македонска Енциклопедија*, 1, Скопје, 2009, 362–363.

КИСЕЛКОВ 1946

КИСЕЛКОВ В. С., *Славянските просветители Кирил и Методий*, София, 1946.

КОМАТИНА 2009

КОМАТИНА П., “Оснивање Патарске и Атинске митрополије и Словени на Пелопонезу”, *Зборник радова Византолошког института*, 46, 2009, 27–52.

——— 2010

КОМАТИНА П., “Моравски епископ Агатон на Фотијевом сабору 879/880. г.”, у: В. ШИЈАКОВИЋ, ред., *Српска теологија данас 2009. Зборник радова првог годишњег симпозиона одржана на Православном Богословском факултету 29–30. маја. 2009.* Београд, 2010, 359–368.

——— 2012

КОМАТИНА П., “Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије”, у: *Византијски свет на Балкану*, 1 (= Византолошки институт, САНУ. Посебна издања, 42/1), Београд, 2012, 41–56.

——— 2013

КОМАТИНА П., “Date of the Composition of the Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae Nos. 4, 5 and 6”, *Зборник радова Византолошког института*, 50/1, 2013, 195–214.

——— 2014

КОМАТИНА П., *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I* (= Византолошки институт САНУ, Посебна издања, 43), Београд, 2014.

КОЧЕВ 1981

КОЧЕВ Н., прев. от ст.-бџлг., посл. и комент., *Шестоднев, Йоан Егзарх*, София, 1981.

ЛИБИ 2

Извори за Бџлгарската историја, 7, *Латински извори Бџлгарската историја*, 2, София, 1960.

МИЛЕВ 1966

МИЛЕВ А., увод, текст, превод и објаснит. бел., *Грџцките житија на Климент Охридски*, София, 1966.

МИТРОПОЛИТ СИМЕОН 1931

Писмата на Теофилакта Охридски архиепископ бџлгарски. Превелъ отъ грџци Митрополитъ Симеонъ варненски и преславски, София, 1931.

МУТАФЧИЕВ 1986

МУТАФЧИЕВ П., *Историја на бџлгарският народ (681–1323)*, София, 1986.

Мучай ЕТ AL. 2014

Мучай С., Джуери С., Ристани И., Пентковский А., “Средневековые церкви в долине Шушицы (Южная Албания) и славянская епископия свт. Климента Охридского”, *Slověne*, 3/1, 2014, 5–42.

Николов А 2006

Николов А., *Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX – края на X век)*, София, 2006.

— 2013

Николов А., “Преславский собор 893 г. в современной историографии”, *Orientalia Christiana Cracoviensie*, 5, 2013, 11–25.

— 2014

Николов А., “Факти и догадки за събора през 893 година”, во: *България в световното културно наследство. Материали от Третата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България – Шумен 17–19.05.2012 г.*, Шумен, 2014, 229–237.

— 2015

Николов А., “«Великият между царете». Изграждане и утвърждаване на българската царска институция през управлението на Симеон I”, во: В. Гюзелев, Ил. Г. Илиев, К. Ненов, ред., *Българият Златен век. Сборник в чест на Симеон Велики (893–927)*, Пловдив, 2015, 149–188.

Николов Г. 2015

Николов Г., “За датата на покръстването на кан Борис I Михаил”, во: *България в европейската култура, наука, образование, религия. Материали от Четвата национална конференция по история, археология и културен туризъм “Пътуване към България” – Шумен 14–16.05.2014 година*, 1, Шумен, 2015, 11–22.

Николова 1997

Николова Б., *Устройство и управление на Българската православна църква (IX–XIV век)*, София, 1997.

Острогорски 1952

Острогорски Г., “Постанак тема Хелада и Пелопонез”, *Зборник радова Византолошког института*, 1, 1952, 64–77.

— 1992

Острогорски Г., *Историја на Византија*, Скопје, 1992.

Панов 1985

Панов Б., *Средновековна Македонија. Од македонската средновековна историја*, 3, Скопје, 1985.

Пентковский 2001

Пентковский А., “Литургическая терминология в византийско-славянской контрактной зоне”, во: *Славяне и их соседи. XX конференция памяти В. Д. Королюка: Становление славянского мира и Византия в эпоху раннего средневековья*, Москва, 2001, 87–90.

— 2007

Пентковский А., “Славянское богослужение и славянская гимнография византийского обряда в X веке”, in: Н. Ротне, D. Christians, Hrsg., *Liturgische Hymnen nach byzantinischem Ritus bei den Slaven in ältester Zeit. Beiträge einer internationalen Tagung. Bonn, 7.–10. Juni 2005*, Paderborn, 2007, 16–26.

— 2014a

Пентковский А., “Охрид на Руси: древнерусские богослужебные книги как источник для реконструкции литургической традиции Охридско-Преспанского региона в X–XI

- столетиях”, во: *Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир “Кирилometодиевската традиција и македонско-руските духовни и културни врски” (организиран по повод 1050 години од Моравската мисија и од словенската писменост)*, Охрид, 3–4 октомври 2013, Скопје, 2014, 43–65.
- 2014b
ПЕНТКОВСКИ А., “Славянское богослужение в архиепископии святителя Мефодия”, у: Ј. РАДИЌ, В. САВИЌ, *Свети Ѓирило и Методије и словенско писано наслеђе*, Београд, 2014, 25–102.
- 2015
ПЕНТКОВСКИ А., “К истории славянского богослужения византийского обряда в начальный период (кон IX – нач. X в.): Addenda et corrigenda”, *Богословские труды*, 46, 2015, 117–146.
- ПЕТРОВСКИ 2009
ПЕТРОВСКИ Б., “Марко”, во: *Македонска Енциклопедија*, 2, Скопје, 2009, 918.
- ПОЛИВЯННИЙ 2015
ПОЛИВЯННИЙ Д., “Средновековна България през IX–X век: исток и запад”, во: В. ГЮЗЕЛЕВ, Г. НИКОЛОВ, ред., *Доклади от Международната научна конференция “Хиљада години от битката при Беласица и от смъртта на цар Самуил (1014–2014)”*, проведена в град Петрич на 9 октомври 2014 г., София, 2015, 52–59.
- САНЦАКОСКИ 2011
САНЦАКОСКИ С., “Манастирот свети Архангел Михаил (900/905) на преподобен Наум Охридски Чудотворец († 910) – прво монашко општежитие во словенскиот дел од византискиот Комонвелт”, во: *Зборник на трудови од Меѓународниот научен симпозиум “1100 години од упокојувањето на Свети Наум Охридски”*, Охрид, 3–5 октомври 2010 г., Охрид, 2011, 71–81.
- СЕЛИЩЕВ 1931
СЕЛИЩЕВ А. М., *Славянское население в Албании*, София, 1931.
- СНЕГАРОВ 1966
СНЕГАРОВ И., “В која година се покръстил българският княз Борис”, *Исторически преглед*, 22/5, 1966, 92–99.
- 1995
СНЕГАРОВ И., *История на Охридската архиепископия*, 1: *От основаването и до завладяването на Балканския полуостров от турците*, 2-о фототип. изд., София, 1995.
- СОБОЛЕВСКИЙ 1910
СОБОЛЕВСКИЙ А., “Гдѣ жилъ Константинъ Болгарскій?”, *Материалы и изслѣдования въ области славянской филологіи и археологіи* (= Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, 88/3), С.-Петербургъ, 1910, 127–131.
- СТАНКОВСКА 2005
СТАНКОВСКА Љ., “Кон прашањето за таинствената Климентова епархија”, *Гласник на Институтот за национална историја*, 49, 1–2, 2005, 9–27.
- СТАНЧЕВ, ПОПОВ 1988
СТАНЧЕВ К., ПОПОВ Г., *Климент Охридски – живот и творчество*, София, 1988.
- СТОЈКОВ 2015
СТОЈКОВ С., “Бугарскиот етнос и мултиетничка Бугарија: константа и еволуција на сфаќањата во византиските извори во X век”, *Гласник на Институтот за национална историја*, 59, 1–2, 2015, 63–85.
- СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ 1986
СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ В., “Климент Охридски”, во: *Климент Охридски – студии*, Скопје, 1986, 106–138.

Томовиќ 1999

Томовиќ Г., “Глаголица”, у: С. Ђирковиќ, Р. Михалчиќ, ред., *Лексикон српског средњег века*, Београд, 1999, 112–114.

Томоски 1986

Томоски Т., “Прилог кон топографијата на Климентовата епархија”, во: *Климент Охридски – студии*, Скопје, 1986, 204–209.

Туницкиј 1913

Туницкиј Н. Л., *Св. Климентъ, епископъ словенскій. Его жизнь и просвѣтительная дѣятельность*, Сергиевъ Посадъ, 1913.

Тѣпкова-Заимова, Милтенова 1996

Тѣпкова-Заимова В., Милтенова А., *Историко-апокалиптичната книжнина във Византија и в средновековна Бѣлгария*, Софија, 1996.

Угринова-Скаловска 1986

Угринова-Скаловска Р., “За средновековните книжевни школи во Македонија”, во: *Климент Охридски – студии*, Скопје, 1986, 51–55.

Филипоски 2010

Филипоски Т., “Прашањето за проодноста на западниот дел од патот Via Egnatia (Драч-Солун) во втората половина на IX век”, во: *Пѣтуванията в средновековна Бѣлгария. Материали от Пѣрвата национална конференция “Пѣтуване към Бѣлгария. Пѣтуванията в средновековна Бѣлгария и съвременият туризъм” – Шумен 8–11.05.2008 г.*, Велико Търново, 2010, 110–119.

— 2011

Филипоски Т., “Охридската епископија во IX век”, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет – Скопје*, 64, 2011, 257–275.

Црвенковска 2003

Црвенковска Е., “За територијата на Охридската книжевна школа”, во: *Реферати на македонските слависти за XIII меѓународен славистички конгрес во Љубљана, 2003 година*, Скопје, 2003, 147–160.

Чешмедџиев 1996

Чешмедџиев Д., “Към въпроса за култа на архангел Михаил в средновековна Бѣлгария”, *Palaeobulgarica*, 20/1, 1996, 52–61.

Шафарик 1848

Шафарик П. И., “Разцвѣтъ славянской письменности въ Булгаріи”, *Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ университетѣ*, 3/7, 1848, 37–59.

Шепард 2007а

Шепард Џ., “Славјани и бѣлгари”, во: *Неспокойни съседи. Бѣлгаро-византійска конфронтация, обмен и съжителство през средните векове*, Л. Генова, прев. от англ., Софија, 2007, 25–46.

— 2007б

Шепард Џ., “Бѣлгария: другата «империя» на Балканите”, во: *Неспокойни съседи. Бѣлгаро-византійска конфронтация, обмен и съжителство през средните векове*, Л. Генова, прев. от англ., Софија, 2007, 67–88.

— 2007в

Шепард Џ., “Бѣлгарски на цар Симеон-Миротворец”, *Неспокойни съседи. Бѣлгаро-византійска конфронтация, обмен и съжителство през средните векове*, Л. Генова, прев. от англ., Софија, 2007, 89–139.

Шкриваниќ 1974

Шкриваниќ Г., *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974.

AITZETMÜLLER 1966

AITZETMÜLLER R., Hrsg., *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*, 4, Graz, 1966.

ANNALES BERTINIANI 1883

WAITZ G., rec., *Annales Bertiniani* (= Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, 1), Hannoverae, 1883.

ANASTASIOS 1883

ANASTASIOS BIBLIOTHECARIUS, *Chronografia Tripertita*, DE BOOR C., rec., 2, Lipsiae, 1883.

BELKE 2002

BELKE K., "Roads and Travel in Macedonia and Thrace in the Middle and Late Byzantine period," in: R. MACRIDES, ed., *Travel in the Byzantine World. Papers from the Thirty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies. Birmingham, April 2000*, Farnham, Burlington, London, 2002, 73–90.

BRATOŽ 1993

BRATOŽ R., "Die frühchristliche Kirche in Makedonien und ihr Verhältnis zu Rom," in: K. DIETZ, D. HENNIG, H. KALETSCHT, *Klassisches Altertum, Spätantike und frühes Christentum*, Würzburg, 1993, 509–551.

CAMINIATAE 1973

BHLIG G., rec., *Ioannis Caminatae de expugnatione Thessalonicae*, Berolini, Novi Eboraci, 1973.

CHESHMEDGIEV 2015

CHESHMEDGIEV D., "Славянские азбуки между Византией и Болгарией," in: A.-E. TACHIAOS, ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference*, Thessaloniki, 2015, 377–386.

CURTA 2012

CURTA F., "Where there Any Slavs in Sevent-century Macedonia," *Исцопуја*, 47/1, 2012, 61–74.

DARROUZÈS 1981

DARROUZÈS J., texte critique, introduction et notes, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, 1981.

DETSCHEV 1940

DETSCHEV D., *Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum*, Serdicae, 1940.

DELIKARI 2015

DELIKARI A., "The Literary Work of the Cyrillo-Methodian Mission in Great Moravia and its Transmission around Ohrid during the 9th and 10th Centuries," *Cyrrilomethodianum*, 20, 2015, 9–16.

DUJČEV 1964

DUJČEV I., "Dragvista — Dragovitia," *Revue des Études Byzantines*, 22, 1964, 215–221.

FASOLO 2005

FASOLO M., *La Via Egnatia I: Da Apollonia e Dyrrachium ad Heracleia Lynkestidos*. Rome, 2005.

FERLUGA 1964

FERLUGA J., "Sur la date de la création du thème de Dyrrachium," dans: *Actes du XIIe congrès international d'études byzantine. Ochride 10–16 septembre 1961*, 2, Beograd, 1964, 83–92.

FINE 2000

FINE J., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan, 2000.

GARZANITI 2015

GARZANITI M., "The Constantinopolitan Project of the Cyrillo-Methodian Mission in the Light of the Slavonic Vitae of Thessalonican Brothers," in: A.-E. TACHIAOS, ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference*, Thessaloniki, 2015, 51–67.

GAUTIER 1964

GAUTIER P., "Clément d' Ohrid, évêque de Dragvista," *Revue des Études Byzantines*, 22, 1964, 199–214.

——— 1986

GAUTIER P., introduction, texte, traduction et notes, *Théophilacte d' Achrída, Lettres*, Thessalonique, 1986.

HANNICK 1993

HANNICK CH., "Les nouvelles chrétientés du monde byzantin: Russis, Bulgares et Serbes," dans: G. DRAGON ET AL., ed., *Évêques, moines et empereurs (610–1054)* (= Histoire du christianisme des origines à nos jours, 4), Paris, 1993, 909–939.

ILIEV 1995

ILIEV I., "The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition," *Byzantinobulgarica*, 9, 1995, 62–120.

IVANOV 2008

IVANOV S., "Religious Missions," in: J. SHEPARD, *The Cambridge History of Byzantine Empire, c. 500–1492*, Cambridge, 2008, 305–332.

KOUNTOURA 1998

KOUNTOURA E., "The Presence of the Province of Epirus Nova in the So-called Notitia of the Iconoclasts", in: *Mentioning of Albania during Dark Ages 500–1000 AD. International Symposium 5 – The Mediaeval Albanians*, Athens, 1998, 169–176.

MADGEARU 2006

MADGEARU A., "Centrifugal Movements in the Balkans in the 11th Century," *Études Byzantines et Post-Byzantines*, 5, 2006, 213–221.

MANGO, ROGER 1997

MANGO C., ROGER S., *The Cronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*, Oxford, 1997.

MANSI 1765, 1767

MANSI J. D., ed., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 11, Florentia, 1765; 14, 17, Florentia, 1767.

NIKOLOV 2011

NIKOLOV A., "The Perception of the Bulgarian Past in the Court of Preslav around 900 AD," in: V. GJUZELEV, K. PETKOV, eds., *State and Church: Studies in Medieval Bulgaria and Byzantium*, Sofia, 2011, 157–171.

NIKOLOVA 2015

NIKOLOVA S., "The Moravian Mission—a Successful and an Unsuccessful Result of the Activity of Sts. Cyril and Methodius", in: A.-E. TACHIAOS, ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference*, Thessaloniki, 2015, 69–85.

ODB 3

KAZHDAN A., ed., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, New York, Oxford 1991.

OBOLENSKY 1971

OBOLENSKY D., *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500–1453*, London, 1971.

OIKONOMIDÈS 1972

OIKONOMIDÈS N., ed., *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972.

PIRIVATRIĆ 2014

PIRIVATRIĆ S., "Οι άγιοι αδελφοί Κύριλλος και Μεθόδιος, ο άγιος Κλήμης και η αναγέννηση του Βουλγαρικού κράτους επί Σαμουήλ," in: *Άγιος Κλήμης Αχρίδος. Συνεχιστής του έργου του Άγιου Κυρίλλου και Μεθολίου*, Βέροια, 2014, 87–102.

RUNCIMAN 1930

RUNCIMAN S., *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930.

REGINO 1890

KURZE FR., rec., *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*, Hannoverae, 1890.

SHEPARD 2002

SHEPARD J., "Spreading the World: Byzantine Missions," in: C. MANGO, *The Oxford History of Byzantium*, New York, 2002, 230–247.

——— 2008

SHEPARD J., "Slav Christianities, 800–1100," in: T. NOBLE, J. SMITH, *The Cambridge History of Christianity*, 3: *Early Medieval Christianities, c. 600–c. 1100*, Cambridge, 2008, 133–155.

SIMEONOVA 1998

SIMEONOVA L., *Diplomacy of the Letter and the Cross. Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s–880s*, Amsterdam, 1998.

ŠKOVIERA 2013

ŠKOVIERA A., "Učení svätých Cyrila a Metoda – pokračovatelia byzantso-slovanskej misie," v: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*, 3, Prešov, 2013, 31–54.

SOPHOULIS 2015

SOPHOULIS P., "Incorporating the Other: Shaping the Identity of the Christian Community in Early Medieval Bulgaria," *Cyrilomethodianum*, 20, 2015, 63–74.

STEPHENSON 2000

STEPHENSON P., *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge, 2000.

ŠTIH 2015

ŠTIH P., "Ko je cerkev začela govoriti slovansko. K ozadnjem pokristjanjevanja v Karantaniji in Panoniji," *Zgodovinski časopis*, 69, 1–2, (151), 2015, 8–40.

THEOPHANES 1883

DE BOOR C., rec., THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, 1, Lipsiae, 1883.

THEOPHANES CONTINUATUS 1838

BEKKERUS I., rec., *Theophanes Continuatus*, Bonnae, 1838.

VAILLANT 1954

VAILLANT A., *Discours contre les Ariens de Saint Athanase. Version slave et traduction en français*, Sofia, 1954.

VAVŘÍNEK 2015

VAVŘÍNEK V., "Cyril and Methodius: A Lost Mission. Was there an Official Byzantine Project for the Slavonic Mission?" in: A.-E. TACHIAOS, ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference*, Thessaloniki, 2015, 25–36.

WASSILIOU-SEIBT 2015

WASSILIOU-SEIBT A.-K., "Reconstructing the Byzantine Frontier on the Balkans (Late 8th–10th Century)," *Revue des Études Byzantines*, 73, 2015, 229–239.

ΔΕΛΗΚΑΡΗ 2010

ΔΕΛΗΚΑΡΗ Α., "Ζήτημα ιστορικής γεωγραφίας των Βαλκανίων Ι. Η Επισκοπή Αχρίδου και η μητρόπολη Μορ(ρ)αρχίδων," *Ελληνικά*, 60/10, 2010, 151–191.

——— 2014

ΔΕΛΗΚΑΡΗ Α., *Η αρχιεπισκοπή Αχρίδων κατά τον μεσαιώνα. Ο ρόλος της ως ενωτικού παράγοντα στην πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία των Σλάβων των Βαλκανίων και του Βυζάντιου*, Θεσσαλονίκη, 2014.

Boban Petrovski

University “SS Cyril and Methodius,” Skopje, Macedonia

St. Clement of Ohrid, Khan/kniaz Boris-Mikhail and Kniaz/tsar Simeon: Historical Aspects

Abstract

Eastern and southwestern Macedonia, as well as southern Albania, became parts of Bulgaria in the first decade of the rule of Khan Boris. After his baptism (864/865) and the establishment of an archbishopric (870; 880), the renewal of the former Byzantine church organization on Bulgaria's territory began. In the eastern parts, the process unfolded slowly because of the strength of the ruling ethnic Bulgarian class, which was pagan; in the western parts, however, the organization of church eparchies went more easily because the local, predominantly Slavic, population had accepted Christianity centuries earlier. This was exactly the reason why Boris-Mikhail sent the disciples of Cyril and Methodius, who had just arrived (885/886) and were well versed in holding religious services in the Slavonic language, to the remote southwest of the country to carry out the so-called “Slavonic Project.” These disciples (including Clement and his associates—Naum, Konstantin, and other unnamed companions) started training local people to serve as clergymen and formed a church structure in Kutmičevica in order to introduce religious services in the Slavonic language in those regions. When Kniaz Simeon came to power, he continued Boris's “Slavonic Project,” which thus continued to be focused in the southwestern regions of Bulgaria. On being ordained the first Slavonic bishop, Clement organized his eparchy by ethnic (Slavonic) rather than territorial principles. It was Naum who continued his mission to educate people. Konstantin, for his part, was assigned bishop of Bregalnica when Bulgaria expanded close to Thessaloniki (904) in the early 10th century. Sources suggest that the fourth Slavonic bishop was Marko of Devol, one of Clement's students, and therefore the question of the existence of a third Slavonic bishop has inevitably been raised. As of recently, scholars have been arguing that this third bishop is to be located in Pelagonija. The existence of these four Slavonic bishops and the location of the territories in which they served undoubtedly suggests that Boris's “Slavonic Project” had chronological continuity and that it spread during Simeon's rule to the neighboring Slavonic regions, along the Bregalnica and the surrounding area, and perhaps to Pelagonija as well. Their activities in the aforementioned regions continued at least until the middle of the 10th century.

Keywords

St. Clement of Ohrid, St. Naum of Ohrid, Bishop Konstantin, khan/kniaz Boris-Mikhail, kniaz/tsar Simeon, first Slavonic Bishop, Slavonic Bishopric

References

Adžievski K., *Pelagonija vo sredniot vek (od do-ağanjeto na slovenite do pağanjeto pod turska vlast)*, Skopje, 1994.

Aitzetmüller R., Hrsg., *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*, 4, Graz, 1966.

Aleksova B., *Episkopijata na Bregalnica. Prv slovenski crkoven i kulturno-prosveten centar vo Makedonija*, Prilep, 1989.

Andreev Y., “Toan Egzarkh i niakoi vüprosi vüv vrüzka s naslediavaneto na tsarskata vlast v srednovekovna

Bulgariia," in: *Preslavskva knizhovna shkola*, 1, Sofia, 1995, 308–316.

Angelov D., "Po niakoi vüprosi okolo pokrüstvaneto na bülgarite," *Istoricheski pregled*, 21/6, 1965, 38–57.

Angelov D., *Obrazuvane na bülgarskata narodnost*, Sofia, 1971.

Antoljak S., *Srednovekovna Makedonija*, 1, Skopje, 1985.

Atanasov G., "The Bulgarian Ruler's Seals from IX–X c. Found in Drastar (Silistra)," in: *Ottuka zapochvata Bülgariia. Materiali ot Vtorata natsionalna konferentsiia po istoriia, arheologii i kulturen turizüm "Pütuvane küm Bülgariia"*, Shumen, 2011, 286–293.

Bakalov G., "Vizantiiskiiat kulturen model v ideino-politicheskata struktura na Pürvata Bülgarska dürzhava," *Istorija*, 4–5, 1994, 13–27.

Belčovski J., *Ohridskata arhiepiskopija od osnovanijeto do paganjeto na Makedonija pod turska vlast*, Skopje, 1997.

Belčovski J., "Istražuvačite za mestopoložbata na Klimentovata Dremvicko-velička episkopija," in: *Zbornik na trudovi od Međunarodniot naučen sobir "Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija"*, Ohrid, 2010, 387–398.

Belke K., "Roads and Travel in Macedonia and Thrace in the Middle and Late Byzantine period," in: R. Macrides, ed., *Travel in the Byzantine World. Papers from the Thirty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies. Birmingham, April 2000*, Farnham, Burlington, London, 2002, 73–90.

Bratož R., "Die frühchristliche Kirche in Makedonien und ihr Verhältnis zu Rom," in: K. Dietz, D. Henning, H. Kaletscht, *Klassisches Altertum, Spätantike und frühes Christentum*, Würzburg, 1993, 509–551.

Bhlig G., rec., *Ioannis Caminiatae de expugnatione Thessalonicae*, Berolini, Novi Eboraci, 1973.

Bošale N., "Univerzitetot na Kliment i Ohridskata kniževna škola," in: *Kliment Ohridski – studii*, Skopje, 1986, 156–159.

Boškovski M., *Skopje i skopskata oblast od VI do krajot na XIV vek*, Skopje, 2009.

Bozhilov I., *Tsar Simeon Veliki (893–927): Zlatniat vek na Srednovekovna Bülgariia*, Sofia, 1983.

Bozhilov I., "Preslavskata tsivilizatsiia," in: *Preslav: Sbornik (studii)*, 4, Sofia, 1993, 33–47.

Bozhilov I., Gyuzelev V., *Istorii na Bülgariia v tri toma*, 1, Sofia, 1999.

Cheshmedgiev D., "The Cult of Archangel Michael in Mediaeval Bulgaria," *Palaeobulgarica*, 20/1, 1996, 52–61.

Cheshmedgiev D., "Slavianskie azbuki mezhdu Vizantiei i Bolgariei," in: A.-E. Tachiaos, ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference*, Thessaloniki, 2015, 377–386.

Crvenkovska E., "Za teritorijata na Ohridskata kniževna škola," in: *Referati na makedonskite slavisti*

za XIII međunaroden slavistički kongres vo Ljubljana, 2003 godina, Skopje, 2003, 147–160.

Curta F., "Where there Any Slavs in Seventh-century Macedonia," *Istorija*, 47/1, 2012, 61–74.

Darrouzès J., *texte critique, introduction et notes, Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, 1981.

Delikari A., "Zëtëma istorkës geögrafias tön Valkaniön I. È Episkopë Achridou kai è mëtopolë Mor(r)archidön," *Ellënika*, 60/10, 2010, 151–191.

Delikari A., *È archiepiskopë Achridön kata ton mesaiona. O rolos të os enötikou paragonta stën politikë kai ekklesiastikë istoria tön Slavön tön Valkaniön kai tou Byzantiou*, Thessaloniki, 2014.

Detschev D., *Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum*, Serdicae, 1940.

Delikari A., "The Literary Work of the Cyrillo-Methodian Mission in Great Moravia and its Transmission around Ohrid during the 9th and 10th Centuries," *Cyrilomethodianum*, 20, 2015, 9–16.

Dimevski S., *Crkovna istorija na makedonskiot narod*, Skopje, 1965.

Dujčev I., *Iz "starata bülgarska knizhnina*, 1, 2nd. ed., Sofia, 1943.

Dujčev I., "Dragvista – Dragovitia," *Revue des Études Byzantines*, 22, 1964, 215–221.

Filiposki T., "Prašanjeto za proodnosta na zapadniot del od patot Via Egnatia (Drač-Solun) vo vtorata polovina na IX vek," in: *Pütuvaniata v srednovekovna Bülgariia. Materiali ot Pürvata natsionalna konferentsiia "Pütuvane küm Bülgariia. Pütuvaniata v srednovekovna Bülgariia i süvremeniata turizüm"*, Veliko Tarnovo, 2010, 110–119.

Filiposki T., "The Ohrid Bishopric in the IXth Century," *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet – Skopje*, 64, 2011, 257–275.

Fine J., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan, 2000.

Fasolo M., *La Via Egnatia I: Da Apollonia e Dyrachium ad Heraclëia Lynkestidos*, Rome, 2005.

Ferluga J., "Sur la date de la création du thème de Dyrrachium," dans: *Actes du XIIe congrès international d'études byzantine. Ochride 10–16 septembre 1961*, 2, Beograd, 1964, 83–92.

Garzaniti M., "The Constantinopolitan Project of the Cyrillo-Methodian Mission in the Light of the Slavonic Vitae of Thessalonican Brothers," in: A.-E. Tachiaos, ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference*, Thessaloniki, 2015, 51–67.

Gautier P., "Clément d'Ohrid, évêque de Dragvita," *Revue des Études Byzantines*, 22, 1964, 199–214.

Gautier P., introduction, texte, traduction et notes, *Théophilacte d'Achrida, Lettres*, Thessalonique, 1986.

Grasheva L., "Konstantin Preslavski," in: P. Dinekov, ed., *Kirilo-Methodievska entsiklopediia*, 2, Sofia, 1995, 426–440.

Gyuzelev V., "Stolitsi, rezidentsii i dvortsova kultura v srednovekovna Bŭlgaria (od nomadskii stan do kŭm tsarskii dvor)," *Izvestiia na Natsionalnii istoricheski muzei*, 10, Gabrovo, 1994, 39–66.

Gyuzelev V., *Sŭchineniia v pet toma*, Sofia, 2014.

Gyuzelev V., "Bŭlgarskiiat tsŭrkoven vŭpros i papa Ioan VIII (872–882)," in: *Bŭlgaria v evropeiskata kultura, nauka, obrazovanie, religiia*, 1, Shumen, 2015, 26–31.

Gurġinoski N., "Pridonesot na Sveti Naum vo formiranjeto na slovenskoto bogosluŭenie vo Ohrid," in: *Zbornik na trudovi od Meŭnarodniot naučen simpozium "1100 godini od upokojuvanjeto na Sveti Naum Ohridski"*, Ohrid, 2011, 119–129.

Hannick Ch., "Les nouvelles chrétientés du monde byzantin: Russis, Bulgares et Serbes," dans: G. Dragon et al., ed., *Èvêques, moines et empereurs (610–1054)*, Paris, 1993, 909–939.

Ilchev P., "Glagolitsa," in: P. Dinekov, ed., *Kirilo-Metodievska entsiklopediia*, 1, Sofia, 1985, 491–509.

Iliev I., "The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition," *Byzantinobulgaria*, 9, 1995, 62–120.

Iliev I., "Pŭrvite godini na Bŭlgarskata trskva," in: *Bŭlgaria v evropeiskata kultura, nauka, obrazovanie, religiia. Materiali ot Chetvŭrtata natsionalna konferentsiia po istoriia, arkheologiia i kulturnen turizŭm "Pŭtuvane kŭm Bŭlgaria"*, 1, Shumen, 2015, 23–25.

Iliev I., "The Literary school of Devol from the End of the 9th to the 12th Century (from St. Kliment fo Bishop Michael)," in: V. Gyuzelev, G. Nikolov, eds., *South-Eastern Europe in the Second Half of 10th–the Beginning of the 11th Centuries: History and Culture*, Sofia, 2015, 552–567.

Ilievski P. Hr., "Novi soznaniia za oblasta narečena 'Kutmičevica,' kade ŝto sv. Naum ja prodolŭil učitelskata dejnost na sv. Klimenta," in: *Zbornik na trudovi od Meŭnarodniot naučen simpozium "1100 godini od upokojuvanjeto na Sveti Naum Ohridski"*, Ohrid, 2011, 29–39.

Ivanov S., "Religious Missions," in: J. Shepard, *The Cambridge History of Byzantine Empire, c. 500–1492*, Cambridge, 2008, 305–332.

Ivanov Y., *Bŭlgarski starini iz Makedoniia*, Sofia, 1931.

Kamberski K., Ilievski P. Hr., Ribarova Z., "Glagolica," in: *Makedonska Enciklopedija*, 1, Skopje, 2009, 362–363.

Kiselkov V. S., *Slavianskite prosvetiteli Kiril i Metodii*, Sofia, 1946.

Kochev N., transl., ed., *Shestodnev, Ioan Egzarkh*, Sofia, 1981.

Komatina P., "The Establishment of the Metropolis of Patras and of Athens and the Slavs in the Peloponnesus," *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 46, 2009, 27–52.

Komatina P., "Bishop Agathon of Morava at the Photian Synod of 879/880," u: *Srpska teologija danas 2009*, Beograd, 2010, 359–368.

Komatina P., "The Term 'Bulgaria' in the 11th and 12th Centuries and the Territory of the Archbishopric of Ohrid," *Byzantine World in the Balkans*, 1, Belgrade, 2012, 41–56.

Komatina P., "Date of the Composition of the Notitia Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae Nos. 4, 5 and 6," *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 50/1, 2013, 195–214.

Komatina P., *Church Policy of Byzantium from the End of Iconoclasm to the Death of Emperor Basil I*, Belgrade, 2014.

Kountoura E., "The Presence of the Province of Epirus Nova in the So-called Notitia of the Iconoclasts", in: *Mentioning of Albania during Dark Ages 500–1000 AD. International Symposium 5 – The Mediaeval Albanians*, Athens, 1998, 169–176.

Madgearu A., "Centrifugal Movements in the Balkans in the 11th Century," *Études Byzantines et Post-Byzantines*, 5, 2006, 213–221.

Mango C., Roger S., *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*, Oxford, 1997.

Milev A., ed., *Grŭtskite zhitii na Kliment Ohridski*, Sofia, 1966.

Mučaj S., Xhyheri S., Ristani I., Pentkovskiy A. M., "Medieval Churches in Shushica Valley (South Albania) and the Slavonic Bishopric of St. Clement of Ohrid," *Slovĕne*, 3/1, 2014, 5–42.

Mutafchiev P., *Istoriia na bŭlgarskii narod (681–1323)*, Sofia, 1986.

Nikolov A., *Politicheska misŭl v rannosrednovekovna Bŭlgaria (sredata na IX – kraia na X vek)*, Sofia, 2006.

Nikolov A., "The Perception of the Bulgarian Past in the Court of Preslav around 900 AD," in: V. Gjuzelov, K. Petkov, eds., *State and Church: Studies in Medieval Bulgaria and Byzantium*, Sofia, 2011, 157–171.

Nikolov A., "The The Preslav Council of 893 in Modern Historiography," *Orientalia Christiana Cracoviensia*, 5, 2013, 11–25.

Nikolov A., "Facts and Speculations about the Council of 893," in: *Bŭlgaria v svetovnoto kulturno nasledstvo. Materiali ot Tretata natsionalna konferentsiia po istoriia, arkheologiia i kulturnen turizŭm Pŭtuvane kŭm Bŭlgaria*, Shumen, 2014, 229–237.

Nikolov A., "Velikiat mezhdru tsarete.' Izgrazhdane i utvŭrzhdavane na bŭlgarskata tsarska instituciia prez upravlenieto na Simeon I," in: V. Gyuzelev, Il. G. Iliev, K. Nenov, eds., *Bŭlgariiat Zlaten vek. Sbornik v chest na Simeon Veliki (893–927)*, Plovdiv, 2015, 149–188.

Nikolov G., "Za datata na pokrŭstvaneto na kan Boris I Mikhail," in: *Bŭlgaria v evropeiskata kultura, nauka, obrazovanie, religiia. Materiali ot Chetvŭrtata natsionalna konferentsiia po istoriia, arkheologiia i kulturnen turizŭm "Pŭtuvane kŭm Bŭlgaria"*, 1, Shumen, 2015, 11–22.

Nikolova B., *Ustrojstvo i upravljenje na Bŭlgarskata pravoslavna tsŭrkva (IX–XIV vek)*, Sofia, 1997.

Nikolova S., "The Moravian Mission—a Successful and an Unsuccessful Result of the Activity of Sts. Cyril and Methodius", in: A.-E. Tachiaos, ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference*, Thessaloniki, 2015, 69–85.

Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500–1453*, London, 1971.

Oikonomidès N., ed., *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972.

Ostrogorski G., "Postanak tema Helada i Peloponez," *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 1, 1952, 64–77.

Ostrogorski G., *Istorija na Vizantija*, Skopje, 1992.

Panov B., *Srednovekovna Makedonija. Od makedonskata srednovekovna istorija*, 3, Skopje, 1985.

Pentkovskiy A. M., "Liturgicheskaia terminologija v vizantijsko-slavianskoi kontraktnoi zone," in: *Slaviane i ikh sosedi. XX konferentsiia pamiati V. D. Koroliuka: Stanovlenie slavianskogo mira i Vizantii v epokhu rannego srednevekov'ia*, Moscow, 2001, 87–90.

Pentkovskiy A. M., "Slavianskoe bogoslužhenie i slavianskaia gimnografija vizantijskogo obriada v X veke," in: H. Rothe, D. Christians, Hrg., *Liturgische Hymnen nach byzantinischem Ritus bei den Slaven in ältester Zeit*, Paderborn, 2007, 16–26.

Pentkovskiy A. M., "'Okhrid na Rusi': drevnerusskie bogoslužebnye knigi kak istochnik dlja rekonstrukcii liturgicheskoi traditsii okhridsko-prepanskogo regiona v X–XI stoletiiakh," in: *Zbornik na trudovi od Meġunarodniot naučen sobir "Kirilometodievskata tradicija i makedonsko-ruskite duhovni i kulturni vrski"*, Skopje, 2014, 43–65.

Pentkovskiy A. M., "Slavonic Liturgy in the Archdiocese of Archbishop Methodius," in: *Sveti Ćirilo i Metodije i slovensko pisano nasleđe (863–2013)*, Beograd, 2014, 25–102.

Pentkovskiy A. M., "On the History of the Slavonic Worship of the Byzantine Rite in the Initial Period (Late 9th – Early 10th c.): Addenda et corrigenda," *Bogoslovskie trudy*, 46, 2015, 117–146.

Petrovski B., "Marko," in: *Makedonska Enciklopedija*, 2, Skopje, 2009, 918.

Pirivatrić S., "Oi agioi adelfoi Kyrillos kai Methodios, o agios Klēmēs kai ē anagennēsē tou Voulgarikou kratous epī Samouēl," in: *Agios Klēmēs Achridos. Synechistēs tou ergou tou Agion Kyrillou kai Methodiou*, Veria, 2014, 87–102.

Polyvyannyi D., "Srednovekovna Bŭlgariia prez IX–X vek: istok i zapad," in: V. Gyuzelev, G. Nikolov, eds., *Dokladi ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsiia "Khiliada godini ot bitkata pri Belasitsa i ot smŭrtta na tsar Samuĭl (1014–2014)"*, Sofia, 2015, 52–59.

Runciman S., *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930.

Sandžakoski S., "Manastirot sveti Arhangel Mihail (900/905) na prepodoben Naum Ohridski Ćudotvorec († 910) – prvo monaško opštežitie vo slovanskiot del od vizantiski ot Komonvelt," in: *Zbornik na trudovi od Meġunarodniot naučen simpozium "1100 godini od upokojuvanjeto na Sveti Naum Ohridski"*, Ohrid, 2011, 71–81.

Selishchev A. M., *Slavianskoe naselenie v Albanii*, Sofia, 1931.

Shepard J., "Spreading the World: Byzantine Missions," in: C. Mango, *The Oxford History of Byzantium*, New York, 2002, 230–247.

Shepard J., *Nespokoini sŭsedi. Bŭlgaro-vizantijska konfrontatsiia, obmen i sŭzhitelstvo prez srednite vekove*, L. Genova, transl. from English, Sofia, 2007.

Shepard J., "Slav Christianities, 800–1100," in: T. Noble, J. Smith, *The Cambridge History of Christianity*, 3: *Early Medieval Christianities*, c. 600–c. 1100, Cambridge, 2008, 133–155.

Simeonova L., *Diplomacy of the Letter and the Cross. Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s–880s*, Amsterdam, 1998.

Snegarov I., "V koja godina se pokrštil bŭlgarskiat kniaz Boris," *Istoricheski pregled*, 22/5, 1966, 92–99.

Snegarov I., *Istoriia na Okhridskata arkhiepiskopiia*, 1, 2nd ed., Sofia, 1995.

Stanchev K., Popov G., *Kliment Okhridski – život i tvorcestvo*, Sofia, 1988.

Stankovska Lj., "Kon prašanjeto za tainstvenata Klimentova eparhija," *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 49, 1–2, 2005, 9–27.

Stojčevska-Antić V., "Kliment Ohridski," in: *Kliment Ohridski – studii*, Skopje, 1986, 106–138.

Stojkov S., "The Bulgarian Ethnicity and Multiethnic Bulgaria: Constant and Evolution of the Conceptions in the Byzantine Sources in X Century," *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 59, 1–2, 2015, 63–85.

Škoviera A., "Učenići svätých Cyrila a Metoda – pokračovatelia byzantso-slovanskej misie," v: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*, 3, Prešov, 2013, 31–54.

Škrivanić G., *Putevi u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 1974.

Sophoulis P., "Incorporating the Other: Shaping the Identity of the Christian Community in Early Medieval Bulgaria," *Cyrillicmethodianum*, 20, 2015, 63–74.

Stephenson P., *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge, 2000.

Štih P., "Ko je cerkev začela govoriti slovensko. K ozadnjem pokristjanjevanja v Karantaniji in Pannoniji," *Zgodovinski časopis*, 69, 1–2, (151), 2015, 8–40.

Tapkova-Zaimova V., Miltenova A., *Historical and Apocalfiptical Literature in Byzantium and in Medieval Bulgaria*, Sofia, 1996.

Tomoski T., "Prilog kon topografijata na Klimentovata eparhija," in: *Kliment Ohridski – studii*, Skopje, 1986, 204–209.

Tomović G., "Glagoljica," u: S. Ćirković, R. Mihaljić, prir., *Leksikon srpskog srednjeg veka*, Beograd, 1999, 112–114.

Ugrinova-Skalovska R., "Za srednovekovnite književni školi vo Makedonija," in: *Kliment Ohridski – studii*, Skopje, 1986, 51–55.

Vaillant A., *Discours contre les Ariens de Saint Athanase. Version slave et traduction en français*, Sofia, 1954.

Vasilevski T., "Misionerskata dejnost na Konstantin i Metodij po Bregalnica vo 864 godina i datumot na sozdavanjeto na slovenskoto pismo," *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 32/2, 1988, 49–69.

Vavřínek V., "Cyril and Methodius: A Lost Mission. Was there an Official Byzantine Project for the Slavonic Mission?" in: A.-E. Tachiaos, ed., *Cyril and*

Methodius: Byzantium and the World of the Slavs. International Scientific Conference, Thessaloniki, 2015, 25–36.

Velev I., *Istorija na makedonskata kniževnost*, 1, Skopje, 2014.

Wassiliou-Seibt A.-K., "Reconstructing the Byzantine Frontier on the Balkans (Late 8th–10th Century)," *Revue des Études Byzantines*, 73, 2015, 229–239.

Yordanov I., *Korpus na pechatite na srednovekovna Bŭlgariia*, Sofia, 2001.

Zadornov A., "Territorial Dioceses and Ethnic Episcopies in the Structure of the Church Organization of the First Bulgarian Kingdom (Canonical Aspect)," *Slověne*, 5/2, 2016, 121–135.

Zlatarski V., *Istoriia na Bŭlgarskata dŭrzhava prez srednite vekove*, 1–2, Sofia, 1918–1927.

Živković T., *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću (600–1025)*, Beograd, 2002.

Д-р **Бобан Петровски**, Ph.D.

универзитет "Св. Кирил и Методиј", Филозофски факултет,

Институтот за историја, редовен професор

бул. "Гоце Делчев" бр. 9

1000 Скопје

Република Македонија / Republic of Macedonia

boban@fzf.ukim.edu.mk

Received September 29, 2016